

**Wo'zbekistan Respublikasi' Joqari' ha'm worda arnawli'
bilimlendiriw ministirligi**

**Berdaq ati'ndag'i' Qaraqalpaq ma'mleketlik
universiteti**

Qaraqalpaq filologiyasi' fakulteti

Fakultet dekani':

_____ f.i.k, doc, Q. Turdi'baev

«_____» _____2012-ji'l.

**5220100-filologiya ha'm tillerdi woqi'ti'w (Qaraqalpaq filologiyasi')
bakalavr bag'dari'ni'n' 4-kurs studenti Men'liqulova
Jansuli'wdi'n' «I.Yusupov lirikasi'nda folklorli'q da'stu'rler» degen
temasi'ndag'i'**

Pitkeriw qa'niygelik jumi'si'

«Jaqlawg'a ruxsat berildi»

Qaraqalpaq a'debiyati' tariyxi'

ha'm folklori' kafedrasi'

basli'g'i':

f.i.k.,doc. J.Ni'zamatdinov

Ilimiy basshi':

f.i.k. doc. Q.Turdi'baev

_____iyun 2012-ji'l

No'kis-2012

Ma'mleketlik attestaciya komissiyasi'ni'n' qarari':

**5220100-filologiya ha'm tillerdi woqi'ti'w (Qaraqalpaq filologiyasi')
bakalavr bag'dari'ni'n' 4-kurs studenti Men'liqulova
Jansuli'wdi'n' «I.Yusupov lirikasi'nda folklorli'q da'stu'rler» degen
temasi'ndag'i' pitkeriw qa'niygelik jumi'si'na**

«_____» ball qoyi'lsi'n

MAK basli'g'i': _____

MAK wori'nbasari': _____

MAK ag'zalari': _____

Kirisiw

Jumi'sti'n' aktualli'g'i': Yelimiz wo'z g'a'rezsizligine yeriskennen keyin ma'mleketimizde tu'pkilikli reformalar izbe-iz tu'rde a'melge asi'ri'la basladi'. Milliy G'a'rezsizlik ideyasi'n xalqi'mi'zdi'n' qa'lbine ha'm sanasi'na sin'diriw da'wirdin' yen' aktual ma'selelerinin' birine aylandi'. Sonli'qtan, ja'miyetimizdin' barli'q tarawları'na, soni'n' ishinde, ko'rkem wo'nerdin' yen' joqari' tu'ri bolg'an ko'rkem a'debiyatqa da jan'asha talaplar qoyi'lmaqta.

Wo'zbekstan Respublikasi'ni'n' Prezidenti Islam Abdug'anievich Karimov ko'rkem a'debiyatti'n' usi'nday sheksiz imkaniyatlari'na joqari' baha berip, wog'an insan qa'lbine jol salatug'i'n ku'sh si'pati'nda qarap bi'lay degen yedi: «Insandi', woni'n' ruwxı'y du'nyasi'n ashatug'i'n... bir qu'diretli qural bar, wol da bolsa so'zdin' qu'direti, ko'rkem a'debiyat boli'p tabi'ladi'. A'debiyatti'n' insandi' tani'wshi'li'q dep, shayi'r ha'm jazi'wshi'lardi'n' bolsa, insan ruwxı'ni'n' injenerleri dep ta'riypleniwi biykarg'a yemes, a'lberte. ... Yeger biz Wo'zbekstani'mi'zdi' du'nyag'a tani'tpaqshi', woni'n' a'yyemgi tariyxi' ha'm jarqi'n keleshegin uli'g'law, woni' a'wladlar yadi'nda ma'n'gilik saqlamaqshi' bolsaq, yen' da'slep ulli' jazi'wshi'lardi', ulli' shayi'rlardi', ulli' do'retiwshilerdi ta'rbiyalawi'mi'z kerek. Nege degende, ulli' jazi'wshi' Sholpanni'n' aytqani'nday, «a'debiyat jasasa – millet jasaydi'»¹.

Jumi'sti'n' maqset ha'm wazi'ypalari': Biz bul bakalavr qa'niygelik jumi'si'mi'zda I.Yusupov lirikasi'nda folklorli'q da'stu'rlerdin' tutqan worni' ha'm woni'n' ko'rkem obraz jasawdag'i' a'hmiyetin izertlewdi wo'z aldi'mi'zg'a maqset yetip qoydi'q.

Jumi'sti'n' aldi'na qoyg'an maqsetinen to'mendegi wazi'ypalar kelip shi'g'adi':

-shayi'r lirikasi'ndag'i' folklorizmnin' ra'n'ba'-ra'n'ligin ani'qlaw;

-shayi'r lirikasi'nda folklorli'q da'stu'rlerdin' qaharman obrazi'n ashi'wdag'i' tutqan worni'n ashi'p beriw;

¹ Karimov I. A. Joqari' ma'nawiyat – jen'ilmes ku'sh. Tashkent, «Manaviyat», 2008, 136, 139-140-bb.

-shayi'r lirikasi'nda folklorli'q da'stu'rlerdin' ko'rkem mazmun salasi'ndag'i' xi'zmetin izertlew;

-shayi'r lirikasi'nda folklorli'q da'stu'rlerdin' ko'rkem forma salasi'ndag'i' xi'zmetin izertlew;

-shayi'r do'retpelerinde folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriw usi'llari'n ha'm jollari'n ani'qlaw;

-shayi'r qosi'qlari'nda milliy kolorittin' sa'wlelendiriwde folklorli'q da'stu'rlerdin' a'hmiyetin ashi'p beriw.

Jumi'sti'n' izertlew obekti: Biz Qaraqalpaqstan ha'm Wo'zbekstan xali'q shayi'ri', Berdaq ati'ndag'i' ma'mleketlik si'yli'qti'n' laureati', Wo'zbekstn qaharmani' I.Yusupovti'n' «Tan'lamali' shi'g'armalari'ni'n' II tomli'g'i'»ndag'i', sonday-aq, «Bu'lbil uyasi'», «Begligin'di buzba sen» toplamlari'ndag'i' shi'g'armalardi' talqi'law arqali' shayi'rdin' lirikali'q do'retpelerindegi folklorli'q da'stu'rlerdin' tutqan worni'n', wolardi'n' ko'rkem obrazi'n jasawdag'i' a'hmiyetin ashi'p beriwge umti'ldi'q.

Jumi'sti'n' teoriyali'q ha'm metodologiyali'q negizi: Biz izertlew bari'si'nda Prezident I.A.Karimovti'n' a'debiyat ha'm ko'rkem wo'nerdi rawajlandi'ri'w haqqi'ndag'i' ko'rsetpelerin basshi'li'qqa aldi'q. Sog'an qosi'msha V.G.Belinskiy, M.Gorkiy, wo'zbek ali'mlari' I.Sultan, N.Raximjanov, J.Kamal, qaraqalpaq a'debiyatshi'lari' S.Axmetov, Q.Kamalov, K.Xudaybergenov, Q.Sultanov, Q.Ja'rimbetov, Q.Worazi'mbetov ha'm tag'i' basqa a'debiyatshi' ali'mlardi'n' miynetindegi ilimiy-teoriyali'q juwmaqlardi' basshi'li'qqa aldi'q.

Jumi'sti'n' izertleniw da'rejesi: Qaraqalpaq a'debiyattani'w iliminde I.Yusupov do'retiwshiligi belgili da'rejede izertlendi. Bir qansha a'debiyatshi'lardi'n' monografiyalari', arnawli' izertlewleri, ilimiy maqalalar ja'riyalandi'. Qaraqalpaq poeziyasi'n tutas h'ali'nda h'a'm ayri'qsha I.Yusupov poeziyasi'n izertlew bag'dari'ndag'i' S.Axmetovti'n' «Qaraqalpaq sovet poeziyasi'» (1988), G.Esemuratovti'n' «Ibrayi'm Yusupovti'n' poeziyasi'» (1976), T.Ma'mbetniyazovti'n' «Poeziya h'aqqi'nda woylar» (1985), «Qaraqalpaq sovet lirikasi'» (1989), Q.Orazi'mbetovti'n' «Ha'zirgi qaraqalpaq lirikasi'nda

ko'rkemlik izleniwshilik» (1992), «Ha'zirgi qarakalpaq lirikasi'nda ko'rkem formalardi'n' yevolyutsiyasi' h'a'm tipologiyasi'» (2004), A'.Nasrullaevti'n' «Traditsiya h'a'm zamanago'ylik» (1985), K.Xudaybergenovti'n' «Lirika h'a'm wo'mir» (1972), J.Esenovti'n' «Poeziya juldi'zi'» (2003), Z.Bekbergenovani'n' «Ha'zirgi qaraqalpaq poeziyasi'nda folklorli'q da'stu'rler» (2011) atamasi'ndag'i' monografiyalari' menen birge, J.Maqsatovani'n' «I.Yusupovti'n' poetikali'q sheberligi» (1992), A.Hamidovani'n' «I.Yusupov tvorchestvosi' h'a'm Evropa a'debiyati'» (1999), M.Ma'mbetovani'n' «I.Yusupov poeziyasi'nda qosi'q quri'li'si'» (1999), D.Paxratdinovti'n' «I.Yusupov poeziyasi'nda Shi'g'i's klassiklari da'stu'rleri» (2001) kandidatli'q dissertatsiyalari'nda shayi'r poeziyasi'ni'n' wo'zinsheliklari u'yrenilgen. Biz pitkeriw-qa'nigelik jumi'si'mi'zdi' jazi'w protsesinde keltirilgen ilimiy miynetlerdegi ilimiy juwmaqlardi' tikkeley basshi'li'qqa aldi'q. Sonday-aq, su'wretlew qurallari' menen usi'llari'ni'n' teoriyalig'q tiykarlari' boyi'nsha a'debiyat teoretiklari' Gegel, G.Abramovich, L.Timofeev, V.Tomashevskiy, V.Xalizov, T.Boboev, I.Sultan, H.Umurov, E.Xudayberdiev, Z.Qabdolov, S.Axmetov, Q.Maqsatov, B.Genjemuratovlardi'n' ilimiy-teoriyalig'q miynetlerinen paydalandi'q.

Jumi'sti'n' quri'li'si': Bizin' jumi'si'mi'z «Kirisiw», yeki bap, «Juwmaq» ha'm paydalani'lg'an a'debiyatlar diziminen turadi'. I bap «Mazmunli'q ha'm formalig'q uqsasli'qlar folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriwdin' ayqi'n bir joli'» dep atali'p, wol wo'z na'wbetinde u'sh bo'limnen: «Mazmunli'q uqsasli'qlar folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriwdin' ayqi'n bir joli'», «Folklorli'q da'stu'rler ha'm shayi'r lirikasi'ndag'i' simvoliko-metaforali'q ha'm ti'msali'y obrazlardi'n' jasali'w wo'zgesheligi» ha'm «Formali'q uqsasli'qlar folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriwdin' ayqi'n bir joli'» bo'limlerinen turadi'. II bap «Legenda, ra'wiyatlar, naqi'l-maqallar-folklorli'q da'stu'rlerdi isletiwdin' ayri'qsha usi'llari'ni'n' biri» dep atali'p, wol da wo'z na'wbetinde yeki bo'limnen: 1-bo'lim «Legende ha'm ra'wayatlar folklorli'q da'stu'rlerdi isletiwdin' ayri'qsha bir joli'» dep atalsa, 2-bo'lim «Shayi'r lirikasi'nda naqi'l-maqallardi' qollani'wdin'wo'zgesheligi» dep ataladi'. «Juwmaq»ta biz ilimiy jumi's

bari'si'nda kelgen ilimiy teoriyalı'q pikirlerimiz cifrlar menen bo'linip, i'qshamlasti'ri'li'p berildi. Paydalani'lg'an a'debiyatlar jumi'sti'n' aqi'ri'nda ha'zirgi bibliografiya iliminin' qa'delerine muwapi'q jaylasti'ri'ldi'.

I bap Mazmunli'q ha'm formalı'q uqsasli'qlar folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriwdin' ayqi'n bir joli'

I.1 Mazmunli'q uqsasli'qlar folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriwdin' ayqi'n bir joli' si'pati'nda

Shayi'r I.Yusupovti'n' do'retpelerinde folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriw usi'llari' ha'm jollari', woni'n' bir neshe ayqi'n ko'rinsleri mi'n' san tu'rli boli'p keledi. Uli'wma, bir tutas aytqanda, shayi'rdi'n' folklordi' qollanbay, wonnan naq tu'rde paydalanbay, folklori'mi'zdi'n' ruwxı'nan ta'sirlenbey do'retilgen lirikali'q do'retpeleri ju'da' kem ushi'rasadi' desek te qa'telespeymiz. Buni' wo'zinin' ko'p lirikali'q shi'g'armalari'nda awi'z a'debiyati'ni'n' do'retpelerinin' atlari'n jiyi-jiyi atap woti'ri'wlari', folklorli'q qaharmanlardı' da tez-tez tilge ali'p, woni'n' u'lgi qa'siyetlerine wo'zinin' lirik qaharmanlari'n yamasa tag'i' basqalardı' da sali'sti'ri'w retinde ko'setip bari'wi', folklorli'q terminlerdi de tez-tez isletiwı h.t basqalar so'z sheberinin' milliy folklori'mi'zdi'n' ruwxı' menen ta'biyg'i'y tu'rde ana su'ti menen qari'si'p sin'gen qa'siyetlerinen hesh qashan aji'rati'p bolmaytug'i'ni'n an'latadı'. Atap aytqanda, wol tan'lamalı' shi'g'armalari'ni'n' (1992) birinshi tomi'ni'n' da'slepki betlerinen-aq bi'lay dep jazg'anli'g'i'n ko'riw mu'mkin:

Wo'mir senen iltimasi'm,
Jasli'g'i'mdi' alsan' da,
Balali'qti'n' pa'k du'nyasi',
Bizde az-kem qalsi'n da!—
Aqsha bulttan aq tulparg'a,
Minip ali'p shabayi'n,
Terbelip ay qulag'i'nda,
Juldi'z terip alayi'n,
«Yertek aytshi', gu'ldirmama!»—
Dep qi'n'i'rli'q qi'layi'n...¹

¹ YUusupov I. Tan'lamalı' shi'g'armalari'ni'n' eki tomli'g'i'. No'kis, «Qaraqalpaqstan». 1992. T.1. 14-bet. (Endigi mi'sallar usi' toplamnan ali'nadi', qawi's ishinde tek betleri ko'rsetiledi.)

Yamasa «Wo'mirzaya juldi'zi» degen qosi'g'i'nda bi'lay deydi:

Yertek yemes, yertede jurt ko'riпти,
Ana bayg'us a'rman menen wo'liпти.
Wo'gey sheshi sol anadan tuwi'lg'an,
Na'restenin' ju'oegine jeriпти...(71-bet).

Mine, bulardag'i' «yertek» so'zi menen folklorli'q miyraslari'mi'zg'a ta'n bolg'an usi' terminlerdi isletiwdin' wo'zi shayi'rdi'n' folklordi' jaqsi' bilip, wonnan ruwxı'y suwsi'nlang'ani'nan derek berip tur. Wo'ytkeni, a'lbette, shayi'rdi'n' so'zlik qatlamı'ndag'i' bunday leksikali'q birliklerdin' isletiliwi woni'n' folklorli'q da'stu'rler menen qani'p suwg'ari'lg'ani'nan da'rek berip turg'anli'g'i'n ko'riwımg'e boladı'. Keltirilgen mi'sallardan ti'sqari', shayi'r wo'zinin' ko'pshilik qosi'qlari'nda folklorli'q qaharmanlar atlari'n da tez-tez tilge ali'p, mi'naday qatarlardi' keltiredi:

Ushi'rg'an qusi'ni'n' tappay turag'i'n,
Duwalap taslaysan' jurtti'n' qulag'i'n,
Ha'mme La'yli-Ma'jnu'n boli'p i'lag'i'p,
Zaldan shi'g'i'p ketse netesen' yendi...

(«Hawazi'n' senin'», 2-tom, 104-bet)

Yesimde awi'lg'a baqsi' kelgeni,
«Sha'senem G'a'riпти» ayti'p bergeni,
Baqsi'ni' da'tang'a salar aldi'nda,
«Qa'ne ballar bari'p uyi'qlan'!»-degeni

(1 tom, 96-bet).

«Ne bol desen' tayi'n boldi'm,
Bilim quwi'p sayi'l boldi'm,
Qi'zlari'n' Zuxra bolg'anda,
Men i'shqi'n'da Tayi'r bodi'm»

(«Bu'lbil uyasi'», 43-bet).

«Sazdan tulpar, tiyegin'nen yer yettin',
Qi'yali'n'nan bas bati'rlar do'rettin',

Xali'q baxti' dep atlandi'ri'p wolardi',

Sarkop penen Baysi'n yelin izlettin'»

(«Qobi'z» qosi'g'i'nan, «Bu'lbil uyasi'», 16-bet).

«Zamanlaslar qatarlaslar,

Sizsiz menin' ku'nim joq.

Keshe birge ju'rgen doslar,

Birazi'mi'z bu'gin joq...

Bir birewdi, way... sag'i'ni'p,

Izler yedik bir ti'nbay,

Yendi ba'ri Baysari'ni'n',

Ko'ship ketken jurti'nday» (2 tom, 42-bet).

Mine, bulardi'n' barli'g'i'nda da tu'p ma'nisin qara so'z benen maydalap tu'sindirip woti'rmay-aq, wolardi'n' barli'g'i' da shayi'rdi'n' ko'rkem tani'mi' menen uli'wma du'nyag'a ko'z qaras ha'm do'etiwshilik psixologiyasi'nda folklorli'q da'stu'rlerdin' u'lgisi, woni'n' barli'q yen' daqsi' qa'siyetlerdi teren' ja'mlestirilgenligi yekenligin ani'q da'liylleydi degen pikirge toli'q keliwge boladi'.

Xosh, yendi a'jayi'p talant iyesi folklorli'q da'stu'rlerden wo'z poeziyasi'nda, atap aytqanda, lirikali'q shi'g'armalari' ha'm poemalari'nda nelerden paydalandi', awi'zeki xali'q do'etiwshiliktin' qanday unamli' qa'siyetlerin isletip paydalandi' degen sorawlar kelip shi'g'adi'. Bizin'she, sorawlarg'a yen' aldi' menen shayi'r wo'z do'retpelerinde awi'zeki so'z wo'nerindegi a'piwayi'li'q penen jaydari'li'qti', wondag'i' woni'n' pikirlewlerindegi, du'nyani' ko'rkemlik penen tani'wi'ni'dag'i' Q.Ayi'mebtov ko'rsetken «Xali'q danali'g'i'n», yag'ni'y, woy-pikirler teren'ligin, ideyali'q bayli'q penen woni'n' aniqli'g'i'n, sarrasli'g'i'n, romantikali'q ko'terin'kilikti, woy-pikir ju'rgiziwdagi shari'qlag'an qi'yaldi'n' biyikligi menen bayli'g'i'n, lirizmdi ha'm teren' psixologizmdi, pikir-ideyalardi' obrazli' tu'rde jetkeriwdegi astarli'q, simvolika-metaforali'q, ti'msali'yli'q, allegoriyali'q si'patlardi', qosi'q

quri'li'si'ndag'i' wori'nli' jerlerde terme-tolg'awli'q formalardi', wolardag'i' danali'q filosofiyali'q, wolardi' qorshag'an wortali'q penen sali'sti'rmali' tu'rde beriwdi, wori'nli' tu'rdegi ha'm suli'w, wog'ada ta'sirli shi'g'atug'i'n giperbolizmlerdi, naqi'l-maqallardi' na'tiyjeli tu'rde paydalani'wdi', an'i'z-a'n'gimeler menen ra'wiyat so'zlerdi de isletiwdi h.t.basqalardi' aladi'. Qullasi', biz I.Yusupov lirikalari'ni'n' ko'pshiliginde wolardi'n' ana folklori'mi'z benen qanday da bir ta'replerinen yaki qosi'q quri'li'si'nan, yamasa mazmun bayli'g'i' menen wog'an formani'n' sa'ykeligi jag'i'nan, yaki i'rg'ag'i' ruwx'i'y jaqi'nli'q, ruwx'i'y u'nleslikti sezemiz. Mi'sali', woni'n' wo'z xalqi'na arnalg'an «Sen degende...» atli' qosi'g'i'ndag'i' mi'naday qatarlardi' ali'p qarayi'q:

Sen quwansan' kewlim tasi'p,
Ay-juldi'zdi' aralayman.
Sa'l qi'nji'lsan' mazam qashi'p,
Saw jani'mdi' jaralayman...

...Qosi'q-ten'iz, bolsam bali'q,
Is buyi'rsa, Sizdey xali'q,
Ayag'i'mdi' qoli'ma ali'p,
Basi'm menen jumalayman (1-tom, 16-17-betler).

Uli'wma alg'anda, zamanago'y realistlik si'patlari' mol bul lirikali'q shi'g'armani'n' usi' qatarlardi'n' wo'zinde folklordi'n' ruwx'i', wondag'i' romantikali'li'q penen wori'nli' giperbolizmler ayqi'n ko'zge taslanadi'. Bulardi' a'debiyatshi' ilimpaz bolmasa da a'piwayi' sezgir talantli' woqi'wshi'lardi'n' wo'zi de birden birden an'g'ari'wi' ta'biyg'i'y bolsa kerek. Sonday-aq, qosi'qta awi'z a'debiyati'ndag'i' haqi'ykatshi'lli'q, ayri'qshi' shi'n berilgenlik pafos, hadali'yli'q birden seziledi.

Ana folklori'mi'zdag'i' woy-pikir teren'ligin sin'irgen shayi'rdi'n' lirikali'q janrlari'ni'n' biri woni'n' to'rtliklerinde biz xali'q danali'g'i'ni'n' haqi'yqi'y shi'n ma'nsindegi u'lgilerin ushi'rati'wi'mi'zg'a boladi'. wolardi'n' barli'g'i'nda so'z sheberi ta'repinen a'debiy ta'jriybeler, folklorli'q u'lgiler menen

XX a'sirdegi zamanago'y jazba a'debiy da'stu'rlerdi sintezlewdi wo'mir shi'nli'g'i' menen sheber ushlasti'ri'wi' na'tiyjesinde kelip shi'qqan poetikali'q tabi'slar ayri'qsha kozge taslanadi'. Mi'sali':

«Du'nya az wag'i'nda ba'rine jeter,
Insap paqi'r azg'a qanaat yeter.
Du'nya bolg'an sayi'n Na'psi degen iyt,
Shi'nji'ri'n julqi'li'p quti'ri'p keter»

(1 tom, 12-bet).

«Qon'si' boli'p jasar til menen qulaq,
Bir-birin wonsha jaqti'rmas biraq.
Til aytar: «Bilemen meni su'ymeysen!».
Qulaq aytar: «Wog'i'ri' ko'p so'yleysen'!»

(«Bu'lil uyasi'», 126-bet).

Mine, usi' si'yaqli' ko'pshilik to'rtliklerde biz, joqari' aqi'l-parasatli'li'q penen ustamli'li'qti'n', teren' pikirlewliliktin' ayqi'n u'lgilerin ko'riwimiz mu'mkin. Wolardi'n' barli'g'i' xali'q danali'g'i'ni'n' ta'sirinde kelip shi'qqanli'g'i'n biykarlaw qi'yi'n.

Joqari'da biz aytqani'mi'zday, bizin' xalqi'mi'zdi'n' awi'zeki a'debiyati' joqari' romantikali'q ko'terin'kilik penen patriotizmge de, qi'yalpazli'q penen haqi'yqi'y do'retiwshilik fantaziyag'a, ushi'qi'r qi'yalg'a ju'da' bay yekenligi ma'lim. Bular ko'pshilik wori'nlarda shi'n ma'nisindegi haqi'yqi'y lirizmge deali'p keletug'i'nli'g'i' so'zsiz. Mi'sali', shayi'rdi'n' yen' zamanago'y tiptegi «Ko'kshe taw» atli' lirikali'q qosi'g'i'n ali'p qarayi'q:

Arqadan bir yel ko'rdim Ko'kshe degen,
Tawlari' qi'z ju'gindey tekshelegen.
Bundag'i' wo'sken adam wo'zge jerde,
Ja'nnet bar dep maqtasan' ko'ksemegen.
Kel, jani'm, sol Ko'kshege mingizeyin,
To'ben'di ko'kshe bultqa tiygizeyin,
Menen baska su'ymegen aq ju'zin'di,

Tawdi'n' jupar jeline su'ygizeyin («Bu'lbil uyasi'», 147-bet).

Usi' qatarlarda bir qarag'anda, a'dette, folklordi'n' a'lle qanday ta'siri sezilmeytug'i'n si'yaqli'. Wonda sebebi, realizm wo'mirdin', Qazaqstandag'i' sol Ko'kshe taw atli' suliw jer, ma'kan worni'ni'n' kelbetin obektiv su'wretlewshi bag'dar basi'p ketedi. Biraq, serlep, an'lan'qi'rap qarasak, haqi'ykati'nda, bundag'i' romantikali'q ko'terin'kilik, joqari' biyikke qaray shalqi'g'an sezimtalli'qti'n' bayli'g'i' ana folklori'mi'z benen aji'ralmas baylani'sli' yekenligin sezemiz. Usi' qa'siyetder qosi'qqa ayri'qsha lirizm, lirikali'q ha'm ta'sirshen'lik bag'i'shlap tur. Ja'ne de mi'naday qatarlar uli'wma qosi'qti'n' romantikali'q si'pati'n ku'sheytiwge sebepshi boli'p, woni'n' folklor menen ti'g'i'z baylani'sli' yeknligin de ani'g'i'rak korsetedi. Qaran'i'z:

Jurt qormey-aq Ko'ksheni ko'p aytadi',
Birew kelmey, birewler kep aytadi'.
Gu'mis qo'lge shomi'li'p shi'qqan adam,
Jarti' wo'mirge jasar dep aytadi'.

(Sonda, 147-bet).

Tag'i' da:

Ko'kshenin' suliwli'g'i'n ko'p aytadi'.
Birew kelmey, birewler kep aytadi',
Buwrabayg'a bir tu'nep shi'qqan adam,
Ashi'q bolmay ketpeydi dep aytadi'...

...Bul tawda qoylar bulttay ko'shedi yeken,
Baxi't da'ni biyjay bop wo'sedi yeken.

...Aq qayi'n'lar biy-biylep ati'rg'anda,
An'sap ko'rgen ashi'qlar woylamas pa?!
Kel su'yeyin muhabbat ko'li boli'p,
Kete go'rme ko'lde suwperi boli'p... (Sonda, 148-bet).

Haqi'yqati'nda, bulardag'i' joqari' romantizm lirizm menen ayri'qsha pafos, ko'terin'ki ruwx ha'm qosi'qti'n' uli'wma kompoziciyalı'q bir tutasli'g'i'n jen'il yumor usi' shi'g'armani'n' folklordi'n' poetikali'q ruwxı' menen yen' teren'nen baylani'ti'ri'p tur. Qaran'i'z:

«...Bul jerge kelse bizdey kisi kelgey...

Muhabbatqa qay janni'n' ku'shi kelgey?!

Kim senin' i'g'wali'n'di' ku'ler bolsa,

Ilayi'm, «Woq jetpesten» ushi'p wo'lgey!» (Sonda, 148-bet).

Demek, bul son'g'i' qatarlarda ji'lli' yumur ayri'qsha wo'z ta'sirliligi menen ko'zge taslanadi' ha'm wol bizin' xalqi'mi'zdi'n' ko'rkem tani'm du'nyasi'nda awi'zeki a'debiyattan-aq buri'nnan teren' sin'isip qalg'anli'g'i'n belgilep wo'tiwge tuwra keledi. Sonday-aq, qosi'qti'n' joqari'dag'i' qatarlari'nda «Suw peri» obrazi'n baylani'sti'ri'p-sintezlep isletkenligi unamli' boli'p yesaplanadi'. Ani'g'i'rag'i' wol joqari'dag'i'day folklorli'q da'stu'rlerdin' ayi'ri'm u'lgilerin jazba a'debiyatqa ta'n bolg'an ayqi'n, detallasti'ri'p su'wretlew usi'llari' menen qosi'p ali'p isletedi. Shayi'r usi' bag'i'tta jazba a'debiyatqa ta'n bolg'an peyzajli'q su'wretlewlerde de sol ta'biyat ko'rinishlerine ta'n janli' shtrixlarda da'l bere alg'anli'g'i' wori'nli', bahali'. Bul si'patlar joqari'dag'i' «Aq qayi'n'lar biy-biylep ati'rg'anda, An'sap ko'rgen ashi'qlar woynamas pa?!» degen qatarlarda-aq ayqi'n sezilip tur. Shayi'r usi' qatarlarda-aq, qayi'n'lardi'n' samal menen shayqali'p terbeliwlerin wolardi'n' «biy-biylewi» depo brazdi' ku'sheytip beriwge ha'm ta'biyat qubi'li'slari'n janlandi'ri'p, ayqi'nlasti'ri'p, detallasti'ri'p su'wretlewge yerisip woti'r. Bul, a'llette, folklor yemes, al jazba a'debiyatqa ko'birek ta'n belgilerdin' biri. Sonday-aq, usi'g'an qosi'msha so'z sheberinin' «Jazg'i' keshte shomi'li'p zer quyashqa. Aqsha kiyik duradi' tik jar tasta» degen si'yaqli' qatarda biz ko'rsetken folklor'g'a ta'n su'wretlew usi'llari' menen qurallari'n ja'ne de mazmun ha'm forma jag'i'nan bayi'ti'p, wolardi' jazba realistlik a'debiyatti'n' si'patli' belgileri menen teren'nen suwg'aradi'. Al, tutas alg'anda, wolardi'n' barli'g'i' da folklor'g'a tiyisli joqari' romantikali'q, ko'terin'kilik si'patlar menen ayri'qsha ko'zge tu'sedi. SHayi'rdi'n' «Romantika»,

«Jol samali'», «At za'n'gisi zi'n'i'ldar», «Rimmag'a» h.t.basqa qosi'qlari'nda romantikali'li'q ku'shli ha'm wolar patriotizm menen de ti'g'i'z birigip ketken. Ma'selen, shayi'rdi'n' «At za'n'gisi si'n'i'ldar» qosi'g'i'nda «atlardi'» simvolika-metaforali'q obraz si'pati'nda teren' isletiw menen birge, wonda romantikali'q ko'terin'kilik birden ko'zge taslanadi'. Sonday-aq, usi' qosi'qtag'i' «Za'n'giler qag'i'si'p atlar jeledi. Sap gu'mistin' si'n'g'i'rli'si' keledi» degen qatarlar arqali' sol romantikali'q ruwx ja'ne de ku'sheyip, wolar:

Yesten ketpes yesitsem de buri'n da,
Bir a'jayi'p ses bar woni'n' si'ri'nda.
Ha'r a'wlad usi'nday za'n'gi qag'i'si'p,
Bo'lek ketip barar wo'mir joli'nda... (15-bet)

-degen so'zler arqali' milliy kalorit penen de bayi'ti'p berilgen.

Shayi'rdi'n', a'sirese, «Tal boli'pti' Kegeylinin' tallari'», «Janan ko'rinbes», «Bir kesa shay qolg'a ali'p», «Tan' samali'na» si'yaqli' qosi'qlari'nda da romantikali'q ruwx ku'shli sa'wlengen. Mi'sali':

«Jasli'q da'wran kewil qumari' menen,
Ha'r kim jarasi'qli' zamani' menen,
I'rg'ali'si'p ba'ha'rm samali' menen,
Tal boli'pti' Kegeylinin' tallari'.

Tal shi'bi'qqa desem belleri talma,
Ju'zi uwi'lji'g'an bag'dag'i' alma,
Suli'wli'q degen de sonsha bolarma,
Tal boli'pti' Kegeylinin' tallari'.

Baldi'zlar bayrami' qi'zi'q wog'ada,
Biri usar gu'lge, biri–Zadag'a,
Qaddi boylari'na jani'm sadag'a,
Tal boli'pti' Kegeylinin' tallar» (2 tom, 100-bet).

Bunda da ayqi'n ko'rinip turg'ani'nday-aq, simvolikali'q, ti'msali'y qa'siyetler menen birge, joqari' koterin'kilik, romantikali'q, muhabbatti' ha'm sul'i'wli'qti' ayri'qsha estetikali'q zawi'qlani'wshi'li'q pafos penen sa'wlelendiriwshi si'pat basi'm kelip woti'radi'. Sonli'qtan da, shayi'rdi'n' lirik qaharmanni'n' kelbetin ashi'p beriwde so'z sheberi wo'z wo'mirbayani'ni'n' betlerine de tiyisli bolg'an reslistlik qatarlardi'-«Biri usar gu'lge, biri-Zadag'a», -degen qatarlardi' qosi'p jiberiwi realizmdi, shayi'rdi'n' rastgo'yligin, woni'n' hadali'yli'g'i'n ku'sheytiwge xi'zmet yetken. Wo'ytkeni, shayi'rdi'n' qostari'ni'n' ati' Biybizada boli'p, woni' so'z sheberi «Zada»-dep qosi'qti'n' buwi'nlarini'n' wo'lshemine ha'm i'rg'aqqa baylani'sti'ri'p ta qi'sqarti'p alg'an. Bulardan ti'sqari' so'z sheberinin':

Sa'ha'r-sa'ha'r ha'r yesken tan'ni'n' samali',
Miyirbanli'q a'yle hali'ma menin',
Ashi'qlardi'n' yelshisinin' wozali',
Xabari'mdi' jetkiz yari'ma menin'.

...Ju'regim jarali', kewilim qa'ste,
Woyat uyqi'si'nan sal meni yeske,
Alti'n si'rg'asi'na asi'li'p a'ste,

Bir si'barlap jiber yari'ma menin'? (2-tom, 100-101-betler)

-degen si'yaqli' qatarlarda joqari' ko'terin'kilik ji'lli'-lirizm ha'm romantizm menen shari'qlag'an qi'yaldi'n' ushqirli'g'i' menen si'patlanadi'. Sonli'qtan da, bul lirikali'q shi'g'armalar wo'zlerinin' usi'nday qa'siyetleri menen xali'q qosi'qlari'ni'n' motivlerin yesletip turg'anday boladi'.

Shayi'rdi'n' yen' teren' mag'anali', yen' bir lirizm menen pikirler bayli'g'i'na quri'lg'an salmaqli' shi'g'armalari'ni'n' biri «Bayi'wli'g'a» shi'g'armasi'nda da folklordi'n' belgili ta'sirleri, awi'z a'debiyati'ni'n' u'lgilerinen paydalani'w ta'jriybesinin' sheberligi seziledi. Bul si'pat yen' aldi' menen qosi'qti'n' uli'wma xali'qli'q an'i'z-a'n'gimege quri'li'wi'nda, shi'g'armani'n'syujetlik kompoziciyali'q bir tutasli'g'i'n sol folklorli'q syujet

negizinde toqi'li'wi'nda dep yesaplag'anda do'retpenin' ideyali'q bag'darlari'n shayi'r zamango'ylestirip, wondag'i' pikirlerdi jan'a da'wir poeziyasi'ni'n' tilinde jan'asha sayrata bilgenligi wog'ala bahali' a'debiy tvorchestvoli'q, poetikali'q ta'jriybe dep woyleymi'z.

Xali'q awi'zeki a'debiyati' menen uli'wma xali'q yadi'nda bayi'wli' atli' qus da'slepki waki'tlari' bir da'wletli baydi'n' uli' boli'pti'mi'sh, wol jaslay a'kesinen g'arg'i's alg'anli'g'i' sebepli haywanat qusqa aylani'p, aldi'n «bay uli'», yag'ni'y «baydi'n' uli'» dep atali'p, son'i'nan bul tildegi seslik qubi'li'slarg'a baylani'sli' «bayi'wli'» atani'p ketkenligi haqqi'nda mag'lawmatlar ha'zirme shekem xali'q arasi'nda awi'zeki turde, son'i'nan jazba hali'nda da saqlani'p kelgeni ani'k. I.Yusupov so'z yetip woti'rg'an shi'g'armasi'nda usi' an'i'z qosi'q tilinde ayti'ladi' da, shayi'r woni' mi'naday psixikali'q si'patlar menen bezep sa'wlelendiredi:

Tu'rin' ubi'ji'qtay u'kili ko'zin',
Di'm diyanatsi'z qussan'-aw wo'zin',
Biraq, jurt awzi'nda ko'p jaman so'zin',
Neden jaman atli' boldi'n' bayi'wli'?

I'rastan sen baydi'n' uli' boldi'n' ba?
Ata-anan'nan jaslay g'arg'i's aldi'n ba?
Wo'gey sheshen' sag'an do'hmet saldi' ma?
Neden jaman atli' boldi'n' bayi'wli'? (2-tom, 47-bet).

Haqi'yqati'nda da, bular xali'q awzi'ndag'i' folklorli'q tu'rde awi'zdan-awi'zg'a ko'ship ju'rgen awi'zeki a'n'gime. Shayi'r soni' isletip, paydalani'p woti'r. Al, yendi buni' shayi'r sol turi'si'nda g'ana ko'shirip, paydalani'p qoymastan, wog'an mi'naday lirizm, intimlik si'patlar berip, uli'wma lirikali'q do'retpege woqi'wshi'lardi'n' qi'zi'g'i'wshi'li'g'i'n arti'radi', pikirler salmag'i'n ku'sheytedi. Qaran'i'z:

Ma'kani'n' go'ne tam, uyan' jari'qta,
Ba'ledey ko'riner tu'rin' xali'qqa.

Menin' demim shamalasi'p qali'ppa,
Sol ma aytajag'i'n', bayg'us bayi'wli'?

Qosi'qti'n' yen' bahali' ta'replerinin' a'hmiyetlisi sol, shayi'r do'retpenin' kelesi dawami'nda xali'q awi'zeki da'stu'rlerdegi syujettin' salmag'i'n ja'ne de ko'terip, wog'an ayri'qsha social-ja'miyetlik qa'siyetlerdi teren'nen sin'irip, qosi'qti'n' bahasi'n asi'ri'p sa'wlelendiredi. Wol qosi'qti'n' son'i'na tamami'ndag'i' mi'naday qatarlarda ani'q ko'ringen:

Ten'iz tolqi'p turg'an waqta irgede,
Yel qanday ma'm edi keshe U'rgede.
Ju'regim dawamas yendi ko'rmege,
Ma'kanlap ali'psan' wo'zin' bayi'wli'.

Arqadan jag'i'msi'z samallar yeser,
Samal yesken sayi'n yen'semiz tu'ser.
Uzamay bul awi'l ko'shedi deser,
Sol ma aytajag'i'n', bayg'us bayi'wli'? (Sonda, 48-bet).

Shayi'r mine, usi'layi'nsha qosi'qti'n' mag'anasi'n XX a'sirdin' shi'nli'g'i' menen teren' baylani'sti'ri'p, folklorli'q awi'zsha syujetti qaytadan janlandi'ri'p, wog'an lirikani'n' boyawlarin' jag'i'p suwretlegen. Solay yetip qosi'q «Ko'shpeymiz be degen u'mit bar biraq» degen optimistlik pikir menen juwmaqlani'p, wonda shayi'r jan'a patriotli'q woylardi' «Tambasi'na shi'g'i'p baqi'r qatti'raq, Ba'lkim senin' dawi'si'n' jeter bayi'wli'» dep tamamlaydi' ha'm son'g'i' so'zlerge ayri'qsha emocionalli'q ekspressivlik ku'sh beredi. Do'retpede bul usi'l ju'da' sa'tli shi'qqanli'g'i' ani'k ko'rinip tur.

I.2 Formali'q uqsasli'qlar folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriwdin'

ayqi'n bir joli' si'pati'nda

Shayi'rdi'n' ko'pshilik qosi'qlari'nda ana folklori'mi'z benen so'z sheberi shi'g'armalari'ndag'i' anaw ya mi'naw qatarlardi'n', bazi' bir ko'rkemlew qurallari' menen su'wretlew usi'llari'ni'n' uqsasli'g'i' ko'zge taslani'p qoymastan, al wondag'i' mazmung'a ruwxı'y uqsasli'k, woy-pikirlerdin' teren' filosofiyali'li'g'i', bir-birine jaqi'n tu'rdegi du'nyatani'mni'n' uqsasli'qlari' shayi'r do'retpelerinin' milliy ko'rkem tani'mli'q tiykari' boli'p xi'zmet yetkenligin ko'riwimiz mu'mkin. Usi'nday birlikler shayi'rdi'n' yen' jaqsi' zamango'y do'retpelerinen yesaplang'an «Hu'jlan monologi», «Tilek» h.t.b qosi'qlari'nda ayqi'n ko'rinedi. Mi'sali':

Woshaqta wot pa'seyip,
Qoz g'i'shlag'an waqti'nda,
Kel kewlim, ga'pleseyik,
Jaqsi'-jaman haqqi'nda.
Aldi'mda jatkan pi'shi'q,
Ket desem keter tu'sip,
Woti'rayi'q so'ylesip,
Jaqsi'-jaman haqqi'nda
...Ga'p ko'beyip tur ha'zir,
Insap hu'jdan haqqi'nda... (2-tom, 33-bet)

Shayi'r mine, usi'lay dep keledi de, anaforalardi' (belgili bir so'zlerdin' qaytalani'wlari'n) ja'ne ku'sheytip ha'm wolardi' belgili bir maqsetke, da'wir jan'ali'g'i'ni'n' haqi'yqatli'g'i'n ashi'wg'a bag'darlap, qosi'qti' bi'lay dep dawam yetedi:

Pi'shi'qtay yepshil hu'jdan,
Talap yetip basqadan,
Ju'rek kerek qa'terjam,
Woylap da'wran haqqi'nda...
Ko'p waqtan beri adam,

Wo'z-wo'zine mudam,
Jo'nli yesap almag'an,
Hadal haram haqqi'nda... (Sonda, 3031-betler).

Bul qatarlardi'n' bari'si'nda ko'zge taslanatug'i'n ayri'qsha bir si'patli' belgi sol, wol da bolsa, shayi'rdi'n' pikirlewlerinde uli'wma insani'yli'q, a'dep-ikramli'li'q, pu'tkil hu'jlani'yli'q ma'selelerdin' wortag'a taslani'wi' boli'p tabi'ladi'. Al, usi'nday qa'siyetler xalqi'mi'zdi'n' ko'rkemlik du'nyatani'mi'nda, yen' birinshi gezekte folklorli'q u'lgilerde ayri'qsha a'hmiyetke iye yekenligi belgili. Usi'nday qa'siyetlerdi shayi'r qosi'q-termenin' pu'tkil bari'si'nda jan'a da'wir koloriti menen teren' suwg'ari'p, woni' jazba a'debiyatlaq tradiciyalarg'a ta'n bolg'an konkretlik penen bayi'ti'p, obektivlik penen realizm menen teren'lietirip bergen. Qaran'i'z:

Aqi'l aytami'z mudam,
Ayi'p izlep basqadan,
Jazi'p hu'jdan haqqi'nda,
Da'nsiz g'umsha bayladi'q,
Ko'p qag'az shi'jbayladi'q,
Toti' qustay sayradi'q,
Jaqsi' jaman haqqi'nda... (Sonda, 31-bet).

Haqi'ykati'nda da, wo'z-wo'zine si'nshi'l qatnas, qaharman obrazlari'n analitikali'q ko'zqarastan asha biliw-bul ko'birek jazba a'debiyatti'n' da'stu'rlerine ta'n belgi boli'p yesaplanadi'. Al, folklorli'q da'stu'rlerde bolsa, turmi's haqi'yqatli'g'i'ni'n', social a'dep-ikramli'q ma'selelerinin' joqari'dag'i'day uli'wma insani'yli'q wortaq problemalardi' wortag'a taslang'ani'nda da wolar real jol menen qaharman obrazlari' barqulla unamli' tu'rde, jen'impaz xarakterde g'ana ali'ni'p sa'wlelenedi. Folklorli'q shi'g'armalar menen qaharmanli'q da'stanlardag'i' qaharman obrazlari'ni'n' usi'nday si'patlari'n belgili ilimpazlar I.Sag'i'ytov, Q.Maqqsetov h.t.basqalar wo'z miynetlerinde wori'nla tu'rde atap ko'rsetedi. Shayi'r I.Yusupov bolsa, awi'z a'debiyati'ndag'i' bul da'stu'rlerdi tu'sinip ha'm zamango'yletirip qaharman

obrazlari'n realistlik si'patta ashadi'. Bul woni'n' folklorli'q da'stu'rlerge sanali' tu'rde qatnas jasag'anli'g'i'n an'lati'r tur. Bul na'rse mi'naday mi'sallarda da ani'q ko'zge taslanadi':

Da'rtlige da'rtlespedik,
At belinen tu'spedik,
Xashametke isledik,
Paxta pi'lanli' haqqi'nda
Gu'l jo'ninde ko'p jazdi'q,
Mal jo'ninde ko'p jazdi'q,
So'zimiz yeter azli'q,
Nag'i'z hu'jdan haqqi'nda... (Sonda, 31-bet).

Sezilip turg'ani'nday, bunda forma menen i'rg'aq folklorli'q da'stu'rlerge ta'qa'bbil bolg'ani' menen, al wondag'i' mazmuni'n ja'ne de bayi'ti'li'p, wol zamango'y wo'mir shi'nli'g'i', realistlik bag'dar menen teren' suwg'ari'lg'an boli'p keledi. Sonday-aq, qosi'qti'n' kelesi qatarlari'nda shayi'r tag'i' da folklorli'q da'stu'rdegi anaforalardi' ku'sheytip paydalani'p bi'lay deydi:

Aldi'mda jatqan pi'shi'q,
Wo'zi biyhazar i'si'q.
Jolbari'sqa tuwi'si'p,
Woylar ti'shqan haqqi'nda.
Sol aytqanday shayi'r,
Aybati'nan ayi'ri'li'p,
Jaltan' jaltan' qayri'li'p,
Sayrar jalg'an haqqi'nda.
Wo'n'key da'rti joq shayi'r,
Uyqas joli'nda sayi'l,
Kitap shi'g'arsa qayi'l,
Woylar shi'rwan haqqi'nda... (31-bet).

Demek, bularda anaforalardan da ti'skari' so'z sheberi folklordag'i' filosofiyali'q pikirlerdi ta'sirli yetip, bazda ulg'ayti'p beriwidin' de usi'li' retinde

sali'sti'ri'p su'wretlewlerden de paydalani'p, insan balasi' hu'jdani'ni'n' tek g'ana azi'q awqat tamaq jew menen a'were bolmawi' kerek yekenligin pi'shi'qti'n' ma'zi jew ushi'n ti'shqandi' woylawshi'li'g'i'na sali'sti'ri'p ko'rsetip woti'r. Bul sali'sti'ri'wlar a'llette, turmi's faktlerinin' negizinde kelip shi'qsa da, wonda ana folklori'mi'zdag'i' du'nyatani'wshi'li'q tiykarlari' da ayri'qsha a'hmiyetli wori'n iyelegen. Sonli'qtan da, shayi'r folklordag'i' si'yaqli' qosi'qti'n' son'i'n da anafolar menen tamamlag'ani'n ko'riwimiz mu'mkin:

G'i'jlap turg'an woshaqta,
Qoz da so'ner tez waqta.
So'yleseyik awlaqta,
Insap-hu'jdan haqqi'nda. (Sonda, 33-bet).

Usi' si'pattag'i' su'wretlewlər shayi'rdi'n' «Tilek» qosi'g'ana da ta'n boli'p yesaplanadi'. Mi'sali':

Mendegi yen' u'lken tilek...
Ne qi'yi'nli'q ko'rsek te,
Jas balani'n' jetimsirep,
Ji'lag'ani'n ko'rsetpe.
... Mendegi yen' u'lken tilek,
Ne awi'rli'q ko'rsek te,
Hayal-qi'zdi'n' zar yen'rep,
Ji'lag'i'ni'n ko'rsetpe...

Demek, bunda da belgili anaforali'q qaytalawlar qosi'qti'n' ideyali'q-estetikali'q si'pati'n, woni'n' ta'sirliligini ku'sheytip beriwge xi'zmet yetken ha'm qosi'q quri'li'si' da folklordag'i' si'yaqli' sillabikali'q formada ha'm jeti-segiz buwi'nli' boli'p keledi. So'ytip, shayi'r belgili so'zlerdin' qaytalani'wlari'n da wo'zinshe do'retiwshilik bag'i'ttan qatnas jasap, kelesi ba'ntlerde bi'lay dep jazg'an:

Wo'mir senen bir tilegim,
Ne salg'ani'n ko'rsek te,
Yer jigittin' yer ju'regi,

Ji'lag'i'ni'n ko'rsetpe...

Ja'ne de:

Wo'mir senen bir telegim,
Qa'na'a'tsiz yet meni,
Hesh toymasi'n jan ju'regim,
Hadal miynet yetkeli...

Shayi'r ju'da' sanali' tu'rde bul qaytalawlardi' da biraz rawajlandi'ri'p,
wo'zgertip:

Wo'mir senen iltimasi'm,
Jasli'g'i'mdi' alsan' da,
Balali'qti'n' pa'k du'nyasi',
Bizde az-kem qa'lbin'-da!
...Qus jug'i'rlap, samal mag'an,
Si'bi'rlasa ug'ayi'n,
Jas qami'sti'n' japi'rag'i'nan,
Qayi'q jasap i'g'ayi'n,
Bala pi'shi'q woynasa...
Bala boli'p qi'ynalayi'n,
Jetim qushik ton'lasa...(1-tom, 14-bet).

Demek, shayi'r folklordag'i' ha'r qanday ko'rkemlik usi'llardi' da wo'zinin' yerki menen wo'z betinshe tvorchestvoli'q tu'rde wo'zlestirip, jetilistirip isletedi degen so'z. Buni' biz joqari'dag'i' anaforali'q qatarlarda da so'z sheberinin' jetilistirilip paydalang'anli'g'i'nan-aq sezip bilip woti'rami'z. Qosi'qti'n' bari'si'ndag'i' bunday si'patlar folklorli'q ha'm jazba a'debiy da'stu'rlerdin' sintezi, avtordi'n' jeke do'retiwshilik ta'jriybesinin' ku'shi shi'g'armada uli'wma insani'y gumanistlik qa'siyetlerdi teren'lestiriwge, romantizmdi de joqari'lati'wg'a ali'p kelgen.

Talant iyesinin' «Xali'q so'zleri» dep atalg'an qosi'g'i'ni'n' da pu'tkil ruwx'i'qli'q ku'shi menen barli'q ideyali'q-estetikali'q qa'siyetleri milliy folklorli'q da'stu'rlerimiz benen aji'ralmas baylani'sqa iye. Qaran'i'z:

Xalqi'mdi' dana desem bolar,
Naqi'l yetken bile-bile.
So'yley-so'yley sheshen bolar,
Ko'sem bolar ko're-ko're.

Naqi'l ko'ptin' mu'lki bolar,
Adam sumi' tu'lki bolar,
Iyt juldi'zg'a ku'lki bolar,
Ayg'a qaray u're-u're.

Mine, bunda da anaforali'q qatarlar menen birge milliy da'stu'rlerimizdegi belgili redifler de a'hmiyetli wori'n tuti'p, wolardi'n' barli'g'i' xali'q danali'g'i'n poetikali'q tu'rde wog'ada ta'sirli su'wretlegen. Soni'n' menen irge, qosi'qtag'i' danali'q filosofiyali'q pikirlerdi beriwdegi du'nya ha'm turmi's qubi'li'slari'n bir-biri menen ti'g'i'z baylani'sti'ri'p, sali'sti'ri'p qarawshi'li'q qa'siyetler de folklorli'q da'stu'rlerge uqsas tu'rde ali'ni'p, buoar wo'mir qubi'li'slari'n ken' ha'm tutas hali'nda da ali'p, tu'sinip pikirlewge mu'mkinshilik beredi. Wol mi'naday qatarlarda ani'g'i'raq belgili boli'p tur:

Shayi'rli'q yetse nadanlar,
Ba'lege qalar adamlar.
Aqmaq aytar aqi'l ti'n'lar,
Zeyni mnene ile-ile.

Menmenlikke basti' shatpan',
Shi'mshi'q wo'z tasi'na batpan.
Yeshek wozsam deydi attan,
Jelmayaday kele-kele («Bu'lbil uyasi'», 9-bet).

Haqi'yqati'nda da, bunday sali'sti'ri'wlar wo'mir qubi'li'slari'n wo'z-ara baylani'sta ali'p tu'siniwge ha'm duri's pikirler ju'rgizip bahalawg'a ali'p keledi, wolar do'retpeinin' ta'sirliligini, woy teren'ligini artti'ri'p baradi'.

I.3 Folklorli'q da'stu'rler ha'm shayi'r lirikasi'ndag'i' simvoliko-metaforali'q ha'm ti'msali'y obrazlardi'n' jasali'w wo'zgesheligi

A'jayi'p shayi'rdi'n' ko'pshilik shi'g'armalari'n simvolikali'q-metaforali'k, ti'msali'y (ra'mziy) si'patlar da shi'n ma'nisinde xali'qli'q awi'zeki a'debiyatti'n' da'sturleri menen ti'g'i'z baylani'sli' yekenligin jasi'ri'p bolmaydi'. Usi' bag'darda shayi'r do'retpelerinde tu'rli-tu'rli haywanlar, ta'biyat ko'rinishleri ha'm ta'biyat qubi'li'slari'ni'n' janlandi'ri'li'p beriliwinen de ti'sqari', wolardi'n' som tu'rdegi bir tutas obrazlarg'a aylandi'ri'li'p sa'wleleniwi ideyali'q-estetikali'q ha'm do'retpelerdin' poetikasi' jag'i'nan u'lken a'hmiyetke iye. Tap usi'nday si'patlar xalqi'mi'zdi'n' ko'rkem tani'mi'nda yen' birinshi ret awi'zeki a'debiyat basqi'shi'nda ayri'qsha seziledi. Folklordi'n' tu'rli'she janrlari'nda ha'r qi'yli' haywanatlar obrazlari' sanali' maqsetlerde unamli' ha'm unamsi'z qubi'li'slar menen adam tulg'alari'n ashi'p beriwde qollani'lg'anli'g'i' belgili. Folklorda at, asaw tulpar adamni'n', insanni'n' sadi'q joldasi', ku'sh-ko'ligi boli'p keliwi menen birge, tulpar-bul ju'yrikliktin', waqi't tezliginin' de belgisi si'pati'nda, jolbari's penen ari'slanlar ku'sh-g'ayratti'n' simvoli', aybatti'n' belgisi retinde, tu'lki hiylekerliktin' ti'msali', g'arg'alar xorli'qti'n', qumi'rsqa ti'ni'msi'z miynetkeshliktin', iynelik, sona shi'bi'nlar jalqawli'qti'n', ushqalaqli'qti'n', jen'iltekliktin' belgisi retinde h.t.b haywanlar da wo'z jarati'li's belgilerine baylani'sli' bir tutas turmi's ha'm wo'mirdegi, bizdi qorshag'an wortali'qtag'i' ha'r qi'yli' qubi'li'slar menen insani'y minez-quli'q belgilerin sa'wlelendiriwge a'zelden-aq xi'zmet yetip, bizin' sanami'zg'a teren'nen wornalasi'p qalg'an. Usi'nday ko'rkem du'nyatani'mli'q si'patlar shayi'r I.Yusupovti'n' lirikalari'nda ju'da' wo'nimli isletilgen. Bul bag'darda da woni'n' «Isenim», «Umti'laman», «Keshki jol woylari'», «At za'n'gisi zi'n'i'ldar», «alasar qus a'n'gimesi» h.t.b si'yaqli' shi'g'armalari'nda shayi'rdi'n' pikirlew ha'm ko'rkemlik woylaw wo'zgesheligine simvolika-metaforali'q, ti'msali'y teren' ha'm retli wori'nlarda allegoriyali'q tu'rdegiobrazli' pikirlew si'patlari' ta'n boli'p yesaplanadi'. Shi'g'armalardag'i' ideyalardi', belgili bir qaharmanlar obrazlari'n woqi'wshi'lar woylanarli'q darejede yetip teren'irek ali'p su'wretlewde bunday simvolikali'q-

metaforali'q obrazlardi'n' a'hmiyeti u'lken. Mi'sali', «Keshki jol woylari'» qosi'g'i'nan:

Womirdin' ko'bi ketip, azi' qaldi',
Tu'lki du'nya jetkizbey tazi' qaldi'.
G'arri'lardi'n' jol tasar bandalari',
An'i'li'si'p aldi'mnan wor qazi'p aldi' (1-tom, 105-bet).

Mine, usi' qatarlardi'n' wo'zinde «tu'lki du'nya» ha'm «tazi'»-waqi't ken'isligi si'pati'nda ali'ng'an obrazlardi'n' wo'zi folklorli'q woylaw qa'siyetlerine ta'n belgiler yekenligi ani'q ko'rinip tur. Shayi'r solay yetip jaza kelip, ja'ne de woni' bi'laysha dawam yettirip obrazli' ha'reket, qi'ymi'l-qozg'alaslar menen de a'debiyat ta'jriybelerin sa'ykes sabaqlasti'ri'p bi'lay deydi:

Bilemen wolar meni tuti'p alar,
Bir ku'ni «Uri' say»da turi'p alar.
Awdari'p asti'mdag'i' ati'mdi' da,
Pisetimde bari'mdi' da si'ti'p alar... (Sonda).

Demek, bul qatarlardag'i' shayi'rdi'n' asti'na mingen ati' woni'n' ku'sh-ko'ltgt, joldasi' g'ana yemes, al wo'tip barati'rg'an waqi't tezligi, da'wran ha'm baxi't jollari', geyde shayi'r talanti' menen ilxami', woni'n' shayi'rli'q joli'-bul woni'n' ju'yrik tulpari' si'pati'nda qosi'qta ju'da' teren' ha'm ta'sirli tu'rde ali'ng'anli'g'i' ayri'qsha poetikali'q ku'shke iye bolg'an. Mi'sali', bunday ayri'qsha ruwx'i'y si'patlar mi'naday qatarlarda ani'q belgili boladi':

U'mit, maqset yekewin joldas yetip,
Baraman, shuw, ja'niwar, qanazati'm!
Bas to'be artta qaldi' asi'ri'mli',
Mantan'lap uzaq ayaq basi'wi'n'di',
Yele de ashshi' qamshi' tartaman men,
Bilesen'-g'oy bundayda ashi'wi'mdi' (Sonda).

Haqi'yqati'nda da, keltirilgen qatarlarda «at» tek g'ana miniw ko'ligi yemes, al shayi'rdi'n' basi'nan keshken shadli' ha'm qayg'i'li' wo'miri de, ju'yrik

ha'm ushqir' qi'yali' retinde ti'nsali'y si'patta teren'lestirip poetikali'q ideyani'
ta'sirli, obrazli' tu'rde beriw ushi'n ali'ng'an.

A'sirese, shayi'r wo'z shayi'rli'q joli' menen shayi'rli'q talant-ka'sibi
si'pati'nda «at», «ju'rmel jolg'a» yamasa «jiyren qasqa»ni' wog'ada na'tiyjeli
tu'rde uli'wmalasti'ri'lg'an obraz da'rejesine ko'terip sa'wlelendirgen. Mi'sali':

Ku'nshiliktin' tosqali'wi' su'rniktirip,
Ji'g'i'ldi'n' talay ret ommaqazan.
Aqsan'lap bari'p biraz ju'rip kettin',
Shi'n'i'mdi' qag'i'p men de turi'p kettim.

...Shuw, jani'm ko'ligim joq sennen basqa,
Jaqs'i'-jaman iyen' joq mennen basqa.
Hesh qanday mashinag'a awi'spayman,
Da'wlet basi' mali'msan' sen, jiyren qasqa.

Shi'ni'nda da, usi' qatarlarda «at» obrazi'na ra'mziy, ti'nsali'y yamasa
obrazli' metaforali'q, simvolikali'q qasiyetleri ani'q seziledi. Woni'n' to'mendegi
qatarlari' bizin' pikirimizdi ja'ne de tasti'yi'qlasa kerek:

Ha'r kim wo'mirin wo'zinshe jasap keter,
Bazda attay tag'i'rg'a tusap keter.
«Shayba, shayba!»-dep gu'wlep baqi'ri'sqan,
Muz u'stinde xokkeyge usap keter.
Woyi'nnan men de bir ku'n quwi'larman,
Sonda da jasli'q qani'm suwi'magan,
Uti'lsa da son'g'i' adamnan u'mit yetken,
Xokkeyshidey wo'n'men'lep juwi'raman (107-bet).

Demek, bul qatarlarda shayi'r wo'mirlik qubi'li'slardi' xokkey
maydanshasi'na da sali'sti'ri'p, simvolika-metaforali'q qa'siyetlerdi de ja'ne de
rawajlandi'ri'p, tu'rlendirip su'wretlegen. Soni'n' menen birge, bul qosi'qti'
shayi'r anaforalar menen dawam yettirip:

«Wo'mirdin' ko'bi ketip azi' qaldi',

Tu'lki du'nya jetkizbey tazi' qaldi',
Jasta bizin' ku'ydirgen sa'nemlerdin',
Kempir ko'ylek ishinde nazi' qaldi'»

-dep kelip yosh perisin qi'yali'y fantastikali'q simvolikali'q yeleske tiykarlang'an obraz si'pati'nda ashadi'. Wol wo'zine kelgen do'retiwshilik ilham, yoshti' wo'zinin' yesigin tu'n ishinde qaqqa ha'm woni' lal qaldi'rg'an bir go'zzal janan retinde astarli' mag'anaday ali'p su'wretlegen. Buni' shayi'r:

Jazalmay qosi'g'i'n'di' bu'lip atsam,
Tarsa-tars urdi' birew yesigimdi.
Biymezgil qonaq pa dep shi'g'i'p ko'rsem,
Birew tur tuwg'an ayday besi ku'ngi.
Albi'rap aqsha ju'zden qan tamadi'
Ju'regim at quzg'i'nday antaladi'.
«A'piw yet si'rli' suli'w ko'rinin'!»-desem,
Si'yqi'rli' sa'wle qusap jantaladi' (Sonda, 107-bet).

-dep sa'wlelenlirgen. Usi' qatarlarda ko'pshilik jag'dayda a'piwayi', ka'sibi a'debiyatshi'li'qtan basqa woqi'wshi'lar tuwra mag'anasi'nda tu'siniwi mu'mkin. Biraq, bunday tu'sinik shayi'r'din' ko'rkem estetikali'q kredosi'na qayshi' keledi. Bizin'she sonli'qtan da, a'debiy si'n menen a'debiyattani'w ilimi, a'debiyatshi' ali'mlari'mi'zdi'n' usi'nday ju'zege kelgen si'rli', biraz jumbaqli' ma'selelerdi qatardag'i' ka'siplik tayarli'g'i' basqasha woqi'wshi'larg'a wo'z waqti'nda tu'sindirip barg'ani' maqsetke muwapi'q boladi'. Usi' ko'zqarastan, a'debiyatshi' J.Yesenovti'n' shayi'r do'retiwshiliginin' geypara ma'selelerge arnalg'an miynetinde bunday simvolikali'q-metaforali'q, allegoriyali'q qa'siyetlerdi de qi'zi'qli' ha'm jeterli turde jaqsi' tallag'an¹. A'debiyatshi' aytkan wondag'i' jaqsi'-jaqsi' pikirlerge biz toli'q qosi'latug'i'nli'g'i'mi'zdi' bildiremiz.

Solay yetip, ati' atali'p woti'rg'an qosi'qta anafora tag'i' da qaytalani'p kelip, bu'gingi wo'mir shi'nli'g'i', naqma-naq social turmi'sli'q problemalar menen de wol ti'g'i'z baylani'sti'ri'li'p jiberiledi. Demek, usi'nday naqma-naqli'q,

¹ Yesnov J. Poeziya juldi'zi'. No'kis, «Bilim», 2003, 29-92-bb

turmi'sli'q faktlerdi yengiziw arqali' shayi'r folklorli'q da'stu'rlerdin' yen' jaqsi',
paydali' tamanlari'n bu'gingi wo'mir shi'nli'g'i' menen, jazba a'debiy
da'stu'rlerdin' qani' menen suwg'ari'p isletedi. Sonli'qtan, bul da'stu'riy joldi'n'
problematikali'q a'hmiyeti de kem-kem arti'p baradi'. Mi'sali':

Wo'mirdin' ko'bi ketip azi' qaldi',
Qi'lapli'q yetkenlerdi jazi'p aldi'.
«Bulqi'ysan', asaw da'rya!»-dep ju'rgenim,
Ayg'i' qayi'r kewip sazi' qaldi' (109-bet).

Shayi'r buni'n' menen de sheklenbey, usi' anaforalardi'n' ma'nisin ja'ne
de ku'sheytip, teren'lestirip, bati'lli'qti' da wo'tkirlestirip, realizmdi teren'lestire
woti'ri'p bi'lay deydi:

Mut du'nya, teginu' hazlik, marapat so'z,
Joldan uri'p ketti-aw bazi'lardi'.
Para jew, qosi'p jazi'w urlaq degen,
Ba'leni ko'mgen jerden qazi'p aldi'...
Tu'lkiler quwladi' tazi'lardi'...
Qa'pelimde aq su'yek bola qali'p,
Sirkesi suw ko'termey sazi'raydi'... (Sonda).

Sunday-aq, shayi'r wo'zinin' ko'pshilik lirikali'q ha'm liro-epikali'q,
poemali'q, da'stanli'q shi'g'armalari'nda da tirishiliktin' arqawi' bolg'an suwdi'
yaki bolmasa anami'z bolg'an A'miwda'ryani' «suw tulpari'», «qanazat»
si'pati'nda poetikali'q tu'rde uli'wmalasti'ra, astarlap ti'msali'y halatta
su'wretleydi. Usi' bag'i'tta woni'n' yen' da'slepki shi'g'armalari'nan «Taqi'yatas
tarnawi' aldi'ndag'i' woylar» atli' shi'g'armasi' u'lken a'hmiyetke iye. Wonda
a'wel bastan-aq mi'naday qatarlar di'qqatqa i'layi'q boli'p yesaplanadi':

Hesh quri'q tiymegen suw tulpari' yedi,
Ayg'a shapshi'r yedi ali'p qashg'anda.
Aydarxani'n' minez-qulqi' bar yedi,
Albi'rasar yedi gu'wlep tasqanda (1-tom, 20-bet).

Haqi'yqati'nda da, A'miwda'rya XX a'sirdin' 60-ji'llari'ni'n' yari'mi'na shekem usi'nday asaw si'patta bolg'ani' shi'nli'q yekenligi ha'zirgi worta jastag'i' adamlardi'n' ko'pshiligi ko'zi menen de ko'rgen. Al, yendi wol 70-ji'llarg'a kelip shayi'r aytqan mi'naday awhalg'a keldi:

Uslap temir taqi'm shabandoz adam,
Ju'wenlep qi'l shi'lbi'r taqti' da ketti.
Qansha tuwlasa da qarmap jali'nnan,
Qi'ya maydanli'qqa shapti' da ketti.

Qa'ne yendi, woni'n' tulpar si'yag'i',
A'ydarha su'wretli aybatli' qayda?
Qunlik jerde gu'rsildetken tuyag'i',
Go'rug'li'ni'n' dan'qi' G'ayrati' qayda?

Mine, bul jerde avtordi'n' tu'rkmenlerdin' qaharmanli'q ji'ri' bolg'an «Go'rug'li'» da'stani'ndag'i' bas qaharmanni'n' ati'n tilge ali'p, woni'n' «G'ayrat» atli' tulpari'n yeske ali'wi' da tosi'nnan bolg'an yemes. Bul bizin'she, so'zsiz tu'rde qosi'qti' jazarda shayi'r di'n' folklorli'q da'stu'rlerge su'yengen halda simvolikali'q, metaforali'q obrazlar do'retiw niyetinde bolg'anli'g'i'n tastiyclap turg'anli'g'i' ani'q seziledi. Usi'larg'a qosi'msha, ja'ne bir ayta keletug'i'n na'rse sol, shayi'r bul qosi'qti' jazg'annan biraz waqi't wo'tkennen son', «Poseydonni'n' g'a'zebi» atli' allegoriyali'q poemasi'nda mine, usi' «suw tulpar» obrazi'na qayta aylani'p, woni' folklorli'q da'stu'rler negizinde de basqasha ma'niste qayta jan'g'arti'p, woni' yendi sol suw tulpardi' tawlardi'n' dumanli' basi'nan Aral ten'izinde ju'zip ju'rgen suw qudayi' Poseydonni'n' balasi'na ashi'q boli'p, soni' ko'riwge qushtarlang'an suw, da'rya piyrinin' qi'zi' mingen hali'nda su'wretlengen. Mine, bulardi'n' barli'g'i'nda da shayi'r do'retiwshiligindegi simvolikali'q metaforali'q obraz jarati'wdag'i' belgili bir sistemani', ju'yeli bag'dardi' an'lati'p turg'anday boladi'. Haqi'yqati'nda da, wolar bir-birin toli'qti'ri'wshi' retinde ideyali'q-estetikali'q ha'm poetikali'q jaqtan da tutasli'qqa iye boli'p yesaplanadi'.

Usi'nday simvolikali'q-metaforali'q obrazlardi' sheberlik penen jarati'wda shayi'rdi'n' «Umti'laman» degen qosi'g'i' da ayri'qsha wori'nlardi'n' birin iyeleydi. Bul qosi'q wo'zinin' ishki quri'li'si', mazmuni' jag'i'nan da shayi'rdi'n' son'g'i' ji'llari' do'retken «Ma'n'gi bulaq» atli' a'psanawiy, fantastikali'q poemasi'ndag'i' Asqar degen jigittin' ha'reketinin' bir bo'legin, woni'n' da'rya boyi'ndag'i' jar tasqa woyi'p su'wret sali'w momentin wo'z ishine qamti'ydi' ha'm mazmuni' jag'i'nan da sol ha'reket kartinasi'ni'n' negizin du'zedi. Poemani' jazarda so'z sheberi wo'z qosi'g'i'ndag'i' syujetti da'slep qollang'ani' ani'q sezilip turadi':

Poemadag'i' ha'm qosi'qtag'i' worta'q basli' syujetlik kompoziciyali'q wo'zek, poetikali'q birlik sonnan ibarat, qasi'qta shayi'rdi'n' lirik qaharmani', al poemada Asqar atli' su'wretshi jigit, do'retpe'nin' obektiv qaharmani' tasqa woyi'p, jip za'n'gige asi'li'p turi'p, wo'mir, turmi's keartinasi'n saladi'. Bul kartina haqi'yqi'y wo'mir menen social ja'miyetlik wo'mirdin' simvolikali'q obrazi'n wo'z boyi'na ja'mlep turadi'. Qosi'qta shayi'r adam wo'mirin su'wret sali'p, woni' ko'z quwandi'rarli'q ta ha'm ma'nili yetip shi'g'ari'wg'a umti'li'p ati'rg'an su'wretshinin' ha'reketlerine, ra'mziy, ti'msali'y mag'ana keltirip shi'g'aradi'. Mi'sali':

Umti'laman ja'n-ta'nim menen,

Wo'mir, seni suli'w jasawg'a.

Kemis jerlerin'di tolti'ri'p,

Arti'q jerlerin'di qashawg'a

Umti'laman ja'n-ta'nim menen... (1-tom, 97-bet).

Mine, bul qosi'qti'n' bas kredosi' ha'm wol shayi'rdi'n' estetikali'q ideyali' menen poetikali'q prinsiplerin de belgilep bere aladi'.

Lirik qaharman tilinen shayi'r da'rya boyi'ndag'i' bir sandi'qti'n' ko'lemindegidey tasti' saylap ali'p, wog'an wo'mir kartinasi'n jasap ati'rg'anli'gi'n aytadi' ha'm bi'lay deydi:

Jas yemenge taslap jip za'n'gi,

Sal tasti' men ti'nbay qashayman.

Jarqabaqqa asi'li'p ma'n'gi,
Senin' i'shqi'n' menen jasayman.

Almas qashaw granit tasti'n',
Yeregisi bazda sharshatar,
Al, to'mende quti'rg'an tasqi'n,
Meni an'li'p gu'rkirep jatar.

Ashshi' quyash bazda sho'lletip,
Mi's qazanday miydi tesedi.
No'ser jamg'i'r bazda selletip,
Qara dawi'l samal yesedi (Sonda).

Sezilip turg'ani'nday-aq, bul jerdegi ta'biyat qubi'li'slari'ni'n' ha'r qi'yli' si'patli' belgileri: «mi'sqaynag'an i'ssi' quyash», «qara dawi'l», «no'ser jamg'i'r» ha'm.t.b., wo'imr, turmi's qi'yi'nshi'li'qlari' menen woni'n' mi'n'san tu'rli g'alma-g'alshi'li'qlari', qarama-qarsi'li'qlari' retinde jkmbaqlasti'ri'li'p, astarlap, ti'msallap «si'rli'» formada, obrazli' halda ali'rg'an.

Soni'n' menen birge, usi' ta'biyat qubi'li'slari' menen oni'n' jay ko'zge wonsha astarli', si'rli' sezimler bermeytug'i' qubi'li'slari'n sa'wlelendiriw arqali' adam, insan wo'mirinin' tu'binde wo'lim tragediya menen tamamlanatug'i'ni'n da teren' woyli' tu'rde ani'qlag'an. Qaran'i'z:

Ha'lden tayi'p men qaysi' ku'ni,
Almas qashaw tu'ser qoli'mnan.
Waqtim pitip men qaysi' ku'ni,
Ash qurdi'mg'a qulayman qashan?
Hesh pursat joq woni' woylawg'a... (Sonda, 98-bet).

Haqi'yqati'nda da, ha'r bir adam wo'z wo'mirinin' qashan tamam bolatug'i'nli'g'i'ni'n ku'ni-tu'ni woylap woti'ra bermesten, su'wretshi jigittin' ha'reketi ti'ni'msi'z miynette, qozg'ali'sta bolatug'i'nli'g'i' da ani'q. Shayi'r so'z benen sali'p woti'rg'an su'wretshi jigittin' ha'reket kartinasi', mine, usi'ni'

an'latadi' ha'm sonli'qtan da wol sol turi'si'nda tu'sinilmesten adamni'n', insanni'n' haqi'yqi'y wo'mir su'riw kartinasi' si'pati'nda simvolikali'q ma'ni beredi. Al wondag'i':

...Ti'nbay granitti qashayman...

Seni tas tutqi'nnan qutqari'w

I'shqi'si'nda g'ana jasadman,

-degen qatarlar shi'ni'nda da, bul qosi'k shayi'rdi'n' joqari'da biz aytqan «Ma'n'gi bulaq» poemasi' menen ideyali'q, syujetlik-kompoziciyali'q jaqtan ti'g'i'z baylani'sli' yekenligin an'latadi'.

Qosi'q shi'n ma'nisindegi wo'mirge qushtarli'q, woni'n' go'zzalli'g'i' menen mashaqatlari'na da qumarti'p qaraw menen birge wonnan joqari' da'rejelegi estetikali'q zawi'qlani'wdan da ti'sqari' sol wo'mirdi suliw ha'm buri'ng'i'dan da go'zzali'raq yetip jasawg'a umti'li'w pafosi' simvolikali'q kartinalar arqali' ju'da' sheberlik penen sa'wlelengen. Bul qatarda ataqli' so'z sheberi folklorli'q da'sturlerdi simvolikali'q obraz jasaw principin tiykarg'i' negiz yetip alsa da, al, woni' zamanago'y jazba a'debiy da'sturlerdegi konkretlestirip, detallasti'ri'p, realimzdi teren'lestirip su'wretlewler arqali' aji'ralmas sintezlep isletkenligi ayi'ri'qsha ko'rinip tur. Mi'sali':

Aspan ba'lent, juldi'zlar si'rli',

Senin' si'ri'n' sheksiz soni'n'day.

Suli'wli'gi'n' sonday ko'p qi'rli',

Ay qulaqti'n' qubi'li'wi'nday.

...Men bilmeymen, ha'y si'rli' wo'mir

Netken periyzatsan' sen wo'zin'?

Su'wretin'di hesh ten'i-taysi'z

Sog'i'p shi'g'a almay qalarman (Sonda, 98-bet).

Mine, usi'laysha shayi'r su'wretshi jigittin' ha'reketi menen haqi'yqat wo'mir, turmi's kartinasi'n bir-birine ju'yi bilinbeslik da'rejede biriktirip jiberip, wolarda wog'ada janlandi'ri'p sa'wlelendirgen. Woni' bir qarag'anda wonsha parqi'n sezer-sezbey de qali'wi' ta'biyg'i'y boli'p yesaplanadi'. Yen' basli'si'

bulardi'n' barli'g'i' shayi'rdi'n' folklorli'q da'stu'rler menen jan'asha jazba realistlik ta'jriybelardi ti'g'i'z ja'mlestirip sheberlik ko'rsete ali'wi'nan kelip tuwi'ladi'.

Solay yetip, shayi'r bul qosi'qta da joqari'dag'i' do'retpeler si'yakli' anaforali'q tu'rdegi qatarlardi', poetikali'q qaytalawlardi' isletip qosi'qti' bi'laysha tamamlag'an:

Umti'laman jan ta'nim menen,
Wo'imr, sen suliw jasawg'a,
Kemis jerlerin'di toltiri'p,
Ziyat jerlerin'di qashawg'a,
Umti'laman jan ta'nim menen (Sonda...).

So'z sheberinin' simvolika-metaforali'q obrazlar do'retiwine baylani'sli' ja'ne de ayti'p ketetug'i'n na'rse sol, bul shayi'rdi'n' janli' a'debiyatti' so'yletip, wog'an til pitirip sa'wlelendiriw usillari' da bizin' folklori'mi'zdan berli kiyati'rg'an poetikali'q wo'zgesheliklerdin' biri. Sonli'qtan, qa'lem iyesi haywanatlar menen wo'sken samaldi' da, i'rg'al'gan nar qami'sti' da, shi'qi'li'qlag'an ha'kkeni de, shaqi'rg'an qorazdi' da, do'n basi'nda tiksiyip woti'rg'an alasar qusti' ha'm tag'i' basqalardi' adam si'yaqli' til-ziban berip so'yletip, wolardan belgili uli'wma adamiyzatli'q ma'ni keltirip shi'g'ari'p, bulardi'n' barli'g'i'n social a'dep-ikramli'q ma'selelerin sheshiwge bag'darlaydi'. Woni'n' usi'nday shi'g'armalari'nan «Bayi'wli'g'a» degen qosi'g'i'n biz joqari'da ko'rip wo'tken yedik. Sog'an ideyal yemes, al princip jag'i'nan uqsas bolg'an «U'mit jag'i'si'», «Alasar qus a'n'gimesi», «A'jiniyazdi'n' samalg'a shag'i'ni'wi'», jan'a a'sirde do'retken «Awi'l keshi» ha'm t.b. do'retpelerin ayri'qsha atap wo'tiwimz kerek. Wolarda shayi'r birese A'jiniyazdi'n' ati'nan yesken samal menen si'rlasadi', alasar qus penen de a'n'gimelesedi, wo'z da'rtin jarqabaqta wo'sken qandaydur taw-tas ag'ashi' menen bo'lisedi, yamasa awi'l ma'selelerin ko'terip shi'g'i'wda shi'qi'li'qlag'an «ha'kkebay jorasi'» menen de gu'rrin'lesedi ha'm tag'i'da basqalar... Solardi'n' biri «U'mit jag'i'si'»

qosi'g'i'nda shayi'r wo'zi usi'lay atag'an bir tu'p ag'ashti' bi'laysha yetip ju'da' janli' tu'rde sa'wlelendiredi:

Alpinistey asi'li'p tasqa,
Tami'rlari' tawg'a ti'rmasi'p,
Boyi'n sozi'p jaqti' quyashqa,
Wo'sedi sol u'mit ag'ashi'.

Sabi'r yetip saratang'a da,
Dawi'llarg'a da'rpenbey qarap,
To'beden tas qulag'anda da,
Moyi'maydi' bul mi'qli' daraq (2-tom, 11-bet).

Usi'layi'nsha, su'wretlengen bul mi'qli' daraq shi'g'armada insan balasi' sabi'rli'li'g'i'ni'n', woni'n' ishki ruwx'i'y a'dep-ikramli'q kelbetindegi «sabi'rli'li'q, shi'dam-taqaat» dep atalg'an qa'siyetlerdin' simvoli' si'pati'nda ali'ng'an. Sonli'qtan, shayi'r usi' sabi'r ha'm shi'dam-taqaatqa su'yenetug'i'nli'g'i'n bi'layi'nsha jumbaqlap simvollasti'ri'p su'wretlegen:

Wo'rtengende hu'jdan azabi'na,
Basi'ma is tu'sken wag'i'nda.
U'mitsizjik jarqabag'i'na,
Qa'wipli ayak basqan wag'i'nda.

Men baraman woni'n' da'rgayi'na,
Do'ngelenip ko'zinnin' jasi'.
Sonda ila'jsi'z jag'dayi'ma,
Ila'j yeter u'mit ag'ashi' (Sonda, 11-bet).

Demek, usi' qatarlar orqali' qosi'qti'n tek g'ana shayi'r su'wretlegen obektiv kartinadag'i' tuwra ma'nis yemes, al awi'spali' ma'nisi de ani'q bola baslaydi'. Bul haqqi'nda si'nshi' J.Yesenovta wori'nli' pikirlerin wortag'a taslag'an¹.

¹ Yesenov J. Poeziya juldi'zi'. No'kis, «Bilim», 2003, 54-55-bb

Shayi'r I.Yusi'povti'n' lirikolari'nda folklorli'q da'sturlerdin' isletiliwi haqqi'nda aytkanda, woni'n' doretpelerinin' mazmunli'q ha'm formali'q jaqtan milliy tradiciyalar menen aji'ralmas baylani'sqa, ti'g'i'z sintezge iye yekenligin di'qqattan shette qaldi'ri'w mu'mkin yemes. Haqi'yqati'nda da, woni'n' kopshilik lirikali'q shi'g'armalari' wo'zlerinin' mazmuni', su'wretlew principi' ha'm formasi' jag'i'nan da xali'q awi'zeki adebiyati'ndag'i' terme ha'm tolga'awlardi' toli'q tu'rde yeske tu'siredi. Usi' ko'zqarastan woni'n «Tilek», «Wo densawli'q, densawli'q», «Awi'l, awi'l», «Dialektika» ham.t.b shi'g'armalari' usi'nday si'patlari' menen folklorli'q dastu'rlerge ju'da' jaqi'n turadi'. Wlardi'n' putkil ishki syujetlik kompoziciyali'q quri'li'si', putkil organizmi xali'qli'q awi'zeki a'debiyat u'lgilerin' ruwxı' menen aji'ralmas tu'rde sintezlenip ketkenligin ko'riw qi'yi'n yemes si'yaqli'. Mi'sali':

Wa, densawli'q, densawli'q,
Sen bir ju'rgen qol jawli'k.
Bazari'm tu'sip ketkende
Bahan' piyaz bir bawli'q.
Qa'stelik basqa tuskende,
Qa'dirin'di bilermen.
Mi'qi'li'n'a mi'n' somnan,
To'le dese to'lermen (2-tom, 117-bet).

Sezilip turg'ani'nday, qosi'q tap usi'layi'nsha woqi'la baslag'annan-aq wondag'i' terme-tolg'awli'q, i'rg'ak ha'm motiv birden-aq an'lanadi'. So'ytıp, shayi'r ja'ne de ji'raw-shayi'rlar si'yaqli' termelip tolg'ani'p, anaforali'q katarlardi' da isletip qosi'qti' bi'layi'nsha dawam yetip kete beredi:

Wa, densawli'q, densawli'q,
Urarsan' ag'ar bulaqqa,
Sol bulaqti'n' basi'nan
A'ketip ji'llar uzaqqa.
...Sawli'g'i'n joytqan danalar,
Ko'zi qi'zar jaltan'lap,

Deni saw ju'rgen daraqqa,
Vrachlardi'n' ken'esin,
Ilmey kettim qulaqqa.
Aylandi'rg'ani'm sen boldi'
Bara qoysam qonaqqa... (Sonda...).

Shi'ni'nda da, bul zamango'y temag'a quri'lg'an tolg'aw dese de boladi'.
Do'retpe usi' motiv, usi' i'rg'aq ha'm sillabikali'q qosi'q quri'li'si' menen
paydali' ideyalardi' wortag'a taslap, Satira ha'm yumorli'q bag'darlar menen de
to'mendegishe dawam yetedi:

Wo, densawli'q, wo'zin' de,
Qi'li'q joq quday su'ygendey:
Shan'g'alaq shaqti'n' tis penen
Ton' qoparg'an su'ymendey.
Sen sheken shi'li'm du'tinen,
Tandi'rdi'n' woti' so'ngendey.
Sen jutqan nikotinlerden,
Bir u'yir ji'lqi' wo'lgendey.

Haqi'yqati'nda da, bul duri's pikirler boli'wi' menen birge wol ju'da'
wori'nli' turde milliy i'rg'aq, milliy forma menen de a'piwayi' kitap
woqi'wshi'lardi'n' estetikali'q talg'ami'na qoni'mli' yetip ji'rlang'anli'g'i'
maqsetke muwapi'q keledi. Sonday-aq, do'retpe aqi'ri'ni'n' xali'q
do'retiwshiligindegi «Baqqag'anni'n' mali' ketedi, qaramag'anni'n' qanati'...»
degen makalg'a tiykarlani'p, to'mendegishe juwmaqlang'ani' da shayi'rdi'n'
milliy folklorli'q da'stu'rlerge su'yengeninen da'rek berip tur:

Minip ju'rgen ati'n' da,
Ku'tim talap yetedi.
Den sawli'q ta qati'nday,
Qaramasan, ketedi... (Sonda, 115-bet).

Demek, bul shayi'r xali'q naqi'l-maqallari'n da rawajlandi'ri'p,
tvorchestvoliq turde wo'zlestirip paydalandi' degen so'z.

Folklorli'q dasturlerdi zamango'y bag'darda qayta jan'g'i'rti'w joli'nda shayi'rdi'n' «Dialektika» dep atalg'an shi'garmasi'na ayi'ri'qsha toqtan'qi'rap wo'tken maqulli'raq bolsa kerek. Bi'laysha aytqanda, bul do'retpeni de zamango'y tolg'aw dep atasa da bolar yedi. Sebebi, wol dastu'riy tolg'awlarg'a sali'sti'rg'anda qi'sqa jeti-segiz buwi'nli' qosi'k qatarlari'na quri'lmasa da, al ruwxi', uyqas prinsipleri ha'm pikir juritiw motivleri ta'replerinen terme-tolg'awlarg'a ju'da' jaqi'n. Doretpedegi turaqli' turdegi qaytalani'p turatug'i'n anaforalar, poetikali'q qaytalaw usi'li' da shi'g'armani' milliy da'tu'rler menen jaqi'nnan baylani'sti'ri'p jiberedi. Mi'sali':

Adamlar jaratar zaman degendi,
Zamanlar jaratar adam degendi...
Taw basi'nan ag'i'p tu'sedi bulaq,
Ko'ksin jaralaydi' biyikten qulap.
Ha'm de mi'n' mashaqat azabi'n shegip,
Qabi'rg'asi'n tawdi'n' taslari' so'gip,
Bulaqlar ji'ynali'p bir sayg'a quyar,
Sonnan suw sag'asi' kishkene bulaq,
Sol aytqanday yeger serlesen' qarap,
Adamlar jaratar zaman degendi,
Zamanlar jaratar adam degendi... (1-tom, 100-bet).

Ko'rip woti'rg'ani'mi'z si'yaqli' shayi'r wo'mir, turmi's dialektikasi'n, ja'miyetlik turi'sti'n' ag'i'si'n ta'biyat qubi'li'slari', jarati'li's dialektikasi'-bulaq ha'm da'ryalar arasi'ndag'i' wo'z-ara zan'li' baylani'slardi' keltiriw arkali' sali'sti'ri'p, poetikali'q til menen pikir ju'rgizip woti'r. Tap usi'nday sali'sti'rma pikir ju'rgiziw, bir neshe qubi'li'slardi' wo'z-ara sali'sti'ri'p korsetiw arqali' danali'q filosofiyali'q woylardi' wortag'a taslaw xali'qli'q awi'zeki terme-tolg'awlarg'a, ji'raw shayi'rlari'mi'zdi'n usi' janrdag'i' do'retpelerine ta'n wo'zgeshelikler yekenligin ha'mmemiz jaqsi' bilsek kerek. Joqari'dag'i' qatarlarda usi' qa'siyetler toli'q saqlang'an ha'm wol wori'nli' boli'p yesaplanadi'.

Shayi'r, mine, usi'nday sali'sti'ri'wlardi' qollani'p ha'm anaforalardi' da wori'nli' isletip kelip, woqi'wshi'larg'a da woy taslay woti'ri'p, yendi social-ja'miyetlik turmi'si'mi'zdi'g'i' wori'n ali'p kelgen kemshiliklerimizdi si'nap minewge wo'tip, wolardi'n' barli'g'i' wo'z-wo'zinen yemes, al adamlardi'n' islegen wori'nsi'zli'qlari'nan da tuwi'lg'an pikirlerdi keltirip shi'g'ari'p, «Adamlar jaratar zaman degendi, Zamanlar jaratar adam degendi», -degen anaforali'q qatardi' negizgi poetikali'q ideyani'n' litmotivine aylandi'ri'p beredi. Bul, a'llette, shayi'rdi'n' folklordi'n' mazmunli'q ha'm formali'q principlerin de qayta wo'zlestirgeninen wog'an jazba realistlik a'debiyatti'n' si'pati'n yengizgenliginen da'rek berip tur. Sonli'qtan da, shayi'rdi'n' su'wretlewleri naq ha'm ani'q faktlerge quri'lg'anli'g'i' menen de realizmi teren', bati'lli'g'i' ku'shli boli'p keledi. Mi'sali':

Ton'i'p sekiriwdin' zamani' wo'tti,
Toyi'p sekiriwdin zamani' ketti.
Won tolg'ani'p tog'i'z ret tuwami'z,
Jalan' ayaqlani'p du'nya quwami'z.
Ba'rin wo'zimizge burg'i'mi'z keler,
Qon'si'mi'zdan jaqsi' turg'i'mi'z keler,
Bir u'yge bir ha'wli tarli'q yetedi,
Bir u'yge bir mashi'n azli'q yetedi... (1-tom, 100-bet).

Usi'layi'nsha ja'miyet turmi'si'ni'n' waqi'yalari'n ayti'p keledi de, shayi'r yendi tag'i' da «Taw basi'nan ag'ar yesapsi'z bulaq, Ko'ksin jaralaydi' biyikten qulap», -degen qatarlardi' qaytalap, ja'ne de ja'miyet qubi'li'slari'n ta'biyat qubi'li'slari' menen sali'sti'ri'p, shi'g'armani' qosi'qti'n' basi'ndag'i' yeki qatardi' «Adamlar jaratar zaman degendi, Zamanlar jaratar adam degendi» qaytalaw menen juwmaqlag'an. Bir tutas do'etpede so'ytip, bul so'zler qosi'qti'n' negizgi ideyali'q-estetikali'q tu'yinine aylanadi'.

Joqari'da biz so'z yetip ketken «Hu'jdan monologi» do'retpesinde de biz nag'i'z zamango'y terme tolg'awli' si'patti' ayqi'n an'g'arg'an yedik. Bul do'retpede de sonli'qtan milliy i'rg'aq penen milliy forma ha'm mazmunli'q

principles ha'zirgi da'wirge say ideyalardi' ko'rkem poetikali'q til menen ji'rlawdi' wog'ada qol kelgenligin ayi'ri'qsha atap wo'tkenimiz maqul. Bug'an biz joqari'da jetkilikli tekstlik mi'sallar keltirgenlikten, wolardi' qaytalap woti'ri'wdi' sha'rt yemes dep woyleymi'z.

Bir tutas alg'anda, I.Yusupov lirikasi'nda folklorli'q miyraslari'mi'zdi' bu'gingi da'wirge say qayta tiriltip poetikali'q jaqtan qayta islep paydalani'wdi'n' yen' birinshi gezekte ruwx'i'li'q, milliy koloritlik ha'm milliy du'nyatani'mli'q, estetikali'q ta'replerine, yekinshiden, forma ha'm mazmunli'q birliklerdi: shayi'r do'retpelerinde shari'qlag'an ushqir' qiyaldi'n' bayli'g'i' arkali' kelip shi'qqan wori'nli' romantizmdi, sol arkali' payda bolg'an lirizmnin' de ku'shli yekenligin, wolardi'n' xali'q qosi'qlari'ndag'i' mun'-sherlerge, joqari' ko'terin'kilikke, ruwx'i'y quwnaqli'qqa da bari'p ushlasatug'i'nli'g'i'n atap wo'tiwimiz kerek. Sonday-aq, u'shinshiden, woylardi' beriwdegi teren'likke qosi' ideyalardi' sa'wlelendiriwdegi tu'sinikli ha'm jaydari'li'q, naqma-naq ani'qli'qti'n' basi'mli'g'i'n, to'rtinshiden, simbolika-meaforalı'q ti'msali'y obrazlardi' jarati'wdag'i' obrazlardi'n' astarli'li'g'i' menen teren'ligi, besinshiden, shayi'r shi'g'armalari' menen folklorli'q da'sturler arasi'ndag'i' qosi'q quri'li'si', i'rg'ak, motivlerdin' uqsas ha'm jaqi'nli'g'i'n belgilep wotemiz. Bulardi'n' barli'g'i' so'z sheberlerinin' do'retpelerinin' ta'biyg'i'y jarati'li'si'nan, woni'n' do'retiwshisinin', haqi'yqi'y talanti'nan, wog'an ana su'ti menen yenisip, qari'si'p ketken milliy estetikali'q talg'am ha'm du'nyatani'mi'ni'n' negizlerinde tuwi'lg'an dep yesaplawg'a tuwra keledi. SHayi'r gu'lla'n shi'g'armalari'nda folklorli'q-ko'rkemlik da'sturlerdi zamango'y jazba realistlik a'debiy ta'jriybeler menen ti'g'i'z baylani'sti'ri'p, aji'ralmas tu'rde sintezlep isletti ha'm bul sintezdi de ha'zirgi zaman wo'mir shi'nli'g'i'n, woni'n' janli' faktler menen bayi'ti'p bardı'. Wolardi'n' barli'g'i'n a'jayi'p so'z sheberi do'retpelirin ayri'qsha poetikali'q tabi'slarg'a qaray jeteledi.

II bap Legenda, ra'wiyatlar, naqi'l-maqallar-folklorli'q da'stu'rlerdi isletiwdin' ayri'qsha usi'llari'ni'n' biri

II.1 Legenda ha'm

I.Yusupovti'n' bir qatar lirikali'q do'retpelerinde rawiyatlar, legendalar, si'yaqli' folklorli'q da'stu'rlerdi paydalani'p, do'retiwshilik bag'i'tta isletiwdin' ayri'qsha usi'llari'ni'n' biri si'pati'nda qollani'ladi'. Woni'n' bul bag'dardag'i' sanawli' shi'g'armalari' bolsa da wolardi'n' bazi'lari' shayi'rdi'n' bir tutas do'retiwshiliginde salmaqli' wori'nlardi' iyeleydi. Solardan, «Wo'mirzaya juldi'zi'», «Wo'mirbek laqqi'», «U'sh woq», «Ma'n'gilik», «Ana ju'regi», «Ulli' Qi'tay maqali'» si'yaqli' qi'sqa qosi'qlari' bolsa da, wolar wog'ada ta'sirli ha'm ideyal-estetikali'q jaqtan elewli shi'g'armalar. Bular shayi'rdi'n' poeziyasi'nda belgili wori'ng'a iye ha'm bularda shayi'r folklorli' isletiwdin' tu'rlishе usi'llari'n ko'rsetedi. Mi'sali', «Ulli' Qi'tay maqali'» dep atalg'an to'rtligin toli'q keltirmey woti'ri'p pikir ayti'w qi'yi'n.

Du'nyani'n' barli'q xalqi' ayaq qosi'q,

Bir waqta jerdi tepse jer silkiner.

Du'nyani'n' barli'q xalqi' urt tolti'ri'p,

U'plese, dawi'l turi'p, ko'k gu'rkirer

(«Bu'lbil uyasi'», 14-bet).

Haqi'yqati'nda da, bul qosi'q qatarlari' ha'r qanday woqi'wshi' menen ti'n'lawshi'ni' da paydali' woylarg'a qaray jetelemewi mu'mkin yemes. Bizin'she, bundag'i' folklorli'q usi'lda berilgen bas ideya du'nya xali'qlari'n birlikke, wo'z-ara tu'siniwge, adamgershilik penen ti'ni'shli'qqa da shaqi'ri'w bolsa kerek. Shayi'r usi' ideyani' wo'zge xali'qti'n' awi'zeki a'debiyati'nan bolsa da uti'mli' paydalani'p, qi'sqa ha'm ta'sirli tu'rde jetkerген. Buni' shayi'r pu'tkil du'nyali'q folklor g'a'ziynesinen wo'z waqi'tnda tez qag'i'p ali'p, u'lgili ta'jriybe dep wori'nli' paydalang'an.

Shayi'r folklorli'q janrdi'n' bunday formalari'nan yen' bir na'tiyjeli paydalang'an tabi'sli' shi'g'armalari'ni'n' bir-bul «Wo'mirzaya juldi'zi'» degen

do'retpesi xali'q arasi'nda siyrek tarqalsa da, ba'lkim, shayi'rdi'n' wo'z qi'yali'nan do'retse de ju'da' uti'mli' tabi'sli' shi'qqan.

Shi'g'armada ko'l jag'asi'ndag'i' jasaytug'i'n bir an'shi' jigittin' hayali' wo'lip qali'p, wol yeki balasi', bir u'lkenlew qi'zi' ha'm bir ul na'restesini menen qali'p, wol u'ylengen yekinshi hayali' wo'gey sheshe si'pati'nda kishkene na'restenin' ju'regine jerik boladi'. Al, an'shi' jigit bolsa bunnan xabarsi'z, uzi'q saparlarda an'shi'li'q penen shug'i'llani'p ju'redi. An'shi'ni'n' qi'zi' wo'z u'kesin qolti'qlap ko'lge qaray biymezgil tu'n ishinde jolg'a shi'g'adi'. Wo'gey ana qoli'nda pi'shag'i' menen na'rseteni zayalawg'a umti'lg'an waqti'nda wopali', sezimtal iyt wolardi' biymezgil wo'limnen qutqari'p qali'w ushi'n wo'gey anag'a topi'ladi'. Biraq, na'resteni ko'lge birden dawi'l arkali' tolqi'nlar menen birge kelgen suw periler ali'p ketedi. Sol ku'nnen baslap, u'kesin jog'altqan qi'z aspandag'i' tu'nde jani'p, ku'ndiz joq boli'p ketetug'i'n, qaran'g'i'da g'ana jerge u'n'ilip, jog'alg'an, suwg'a ketken inisin izleniwshi bir wo'mirzaya juldi'zg'a aylang'an. Mine, usi' an'i'z syujet negizinde shayi'rbes bo'limnen ibarat bolg'an syujetlik qosi'q do'retken.

Shi'g'armada joqari'da atalg'an tuwi'sqannan ayri'lg'an wo'mirzaya juldi'zi' qi'z obrazi'n sa'wlelendiriw ha'm haywanat tuqi'mi' iytin' gumanistlik xarakterin beriw, juldi'zdi'n' kelbetin pu'tkio aspan a'lemi menen qosi'p ali'p su'wretlew ha'm tag'i' basqa da wori'nlarda lirizm ku'shli, ta'sirlilik basi'm, kartinali'q ko'rinishler mol tu'rde ko'zge taslanadi'. Bul wori'nlarda da, misli yertekler menen folklordi'n' basqa janrlari'ndag'i' si'yaqli' shayi'rdi'n' qi'yali'y woylari' menen fantaziyasi' ba'lent boli'p keledi. Mi'sali':

Wo'mirimnin' keshinde gewgim tu'sknde,

Tawlar qabag'i'nda janar bir juldi'z.

Kiyikler urlani'p qaq suw ishkende,

Qa'pelimde birden so'ner bul juldi'z.

...Aspan jiyiginde jang'ani' nesi?

Jani'p turi'p demde so'ngeni nesi?

Azaplap bizge pa'nt bergeni nesi?

Jani'mdi' wotlarg'a salg'an sol juldi'z...

(«Bu'lbil uyasi'», 69-70-betler).

Shayi'r, mine, usi'layi'nsha berilgen lirikali'q sheginislerden keyin, biz joqari'da aytqan an'shi'ni'n' xojali'q, turmi's jag'dayi'n bayanlap beredi.

Yertek yemes, yertede jurt ko'riпти,

Ana bayg'us a'rmen menen wo'liпти.

Wo'gey sheshe sol anadan tuwi'lg'an,

Na'restenin' ju'regine jeriпти...

Besiktin' qasi'nda jatqan qi'z bayg'us,

Shorshi'p woyani'пти' ko'rip jaman tu's.

Peylin an'li'p jawi'z wo'gey sheshenin',

Qashti' wo'z u'kesin ali'p asi'g'i's.

...Woti'rdi' qi'z tan'ni'n' ati'wi'n ku'tip,

Ko'ldin' yeteginde qupi'ya jayda...

Syujetke tiyisli bolg'an usi'nday waqi'lar qi'sqasha ha'm ta'sirli su'wretlenedi:

Bir waqta gu'wildep bir dawil yesip,

Qami'slar si'psi'n'lap, gu'wlep so'ylesip,

Ko'l shetine i'g'i'p keliпти deydi,

Sonda terbetilip bir alti'n besik...

Mine, suwdi'n' betinde alti'n besikti yamasa alti'n sandi'qti'n' i'g'i'p keliwi tipik syujet detallari' si'pati'nda ko'pshilik folklorli'q shi'g'armalarda jiyyi ushi'rasi'p woti'radi'. Bul rawayatta da usi'g'an uqsas fantastikali'q syujet detali' ushi'rasi'p woti'r ha'm wol shayi'r ta'repinen shi'g'arma kompozitsiyasi'nda duri's, wori'nli' tu'rde qollani'lg'an.

Yetegin sherbenip suwg'a tu'skende,

Besik i'g'i'p ketti sa'l arag'i'raq....

Besikti tutsam dep sa'l xa'reket yetti,
Abaylamay teren' iyrimgе jetti.
Qa'pelimde gu'rpildegеn aq tolqi'n,
Qi'zdi' ko'mip birden batti' da ketti (Sonda, 71-bet).

Usi'layi'nsha, ko'rinishler shayi'r ta'repinen i'qsham ha'm ta'sirli hali'nda
sa'wlelengelliginin' gu'wasi' bolami'z. Sonday-aq, shi'g'armada suwperilerdin'
qi'zg'a islegеn hiylesi de wo'mirdin' wo'zindegidey haqi'yqat realistik penen
sa'wlelendirgenin ko'riwimiz mu'mkin. Mi'sali',

Tu's ko'rip woti'ri'p wolgendey boldi',
Bir topar qi'z a'tirapi'nda si'n'qi'ldap.
Buni' yermek yetip ku'lgendey boldi'.

Suw periler yedi ku'lisken bular,
«Peride miyrim joq»-degеn, so'z de bar.
SHeshindirip muzday qollari' menen
Biygu'na' suliwdi' a'ketti wolar...(Sonda, 72-bet).

Bul ha'reketlerdi ko'rip turg'an qi'z benen balani'n' sadi'q, sezimtal ha'm
wopali' iyti wolarg'a ja'rdemge keledi. Usi' iyttin' gumanistik ha'reketlerin de
shayi'r janlandi'ri'p woti'ri'p, da'l su'wretlegеn. Qaran'i'z:

Iyt jag'i'sta shi'r-pi'r boli'p qan'si'lap,
Bir sumli'q sezgendey ja'niwar ji'lap.
Wo'zin suwg'a atti' qi'zdi'n' izinen,
Qutqara admadi' iyesin biraq.

Tislep ali'p ti'qti' ko'ylegin g'ana,
Ta'g'dirdin' isine kim turar ara.
Ji'lap atqan na'rseteni aylani'p,
Ko'lge qarap uli'di' iyt biyshara...

Solay yetip, usi' waqi'tta i'g'i'p kelgen alti'n besikti alamagn dep qi'z
suwg'a ketip, woni' suw periler alti'n besikti ba'nelep, tolqi'n menen birge ali'p

ketedi de, al na'reste menen iyt ko'ldin' jag'asi'nda qalg'ani'nda wo'gey ana kelip balag'a pi'shaq sali'p, woni'n' ju'regin suwi'ri'p almaqshi' bolg'ani'nda waqi'ya ju'zege keledi.

Pi'shaq shi'qti' ji'lti'rap jen' ishinen,
Sol waqta bas saldi' iyt kelip birden,
Qashti' wo'gey sheshe qani' sorg'alap,
Alba-dulba boli'p shi'qqanday go'rden...

Shayi'r bunnan son'g'i' ha'diyselelde «Sonnan berli bayg'us an'shi'ni'n' qi'zi', ta'n'irim ayap juldi'z boli'pti'», -dep su'wretlep, wol barqi'lla jer betindegi inisine u'n'ilip turar yeken. Biraq, wol tek g'ana tu'n qaran'g'i'si'nda jani'p, al ku'ndiz bolsa qa'dimgi juldi'zlar si'yaqli' so'nip, jasi'ri'ni'p ketedi. syujetke tiyisli waqi'yalardi'n', konfliktlerdin' sheshiliw juwmag'i'nda shayi'r bizin'she to'mendegishe tu'rde woqi'wshi'larg'a ta'sirli yetip jetkergen ha'm bunda iyt obrazi'ni'n' alatug'i'n gumanistlik a'hmiyeti de folklorli'q da'stu'rlerdegi si'yaqli' unamli' si'patta ku'sheytip berilgen. Bul wori'nli', uti'mli' shi'qqanli'g'i'n ayri'qsha atap wo'tiwimiz kerek. Wol mi'naday qatarlarda sa'wlelengen:

Ji'llar wo'tpes, ku'nler batpas sanasa,
Bala woynap woti'r yendi qarasa
Qaptali'nda iyti jati'r gu'zelep,
Torsi'q sheke ul boli'pti' tamasha.

«Izep basti'rmayman hesh bir jawi'zg'a,
Qa'terjam bol, suliw», -degendey qi'zg'a.
Qaplan iyt bir uli'p qoyar in'irinde,
Qarap taw arti'nda tuwg'an juldi'zg'a (Sonda, 73-bet).

Demek, usalayi'nsha shayi'r bul «Wo'mirzaya juldi'zi'» atli' lirikali'q do'retpesinde folklorli'q ra'wiyatlar, yerteklik syujet milliy da'tu'r si'pati'nda xi'zmet yetip, so'z sheberi woni' poetikali'q til menen realistlik si'pati'n ku'sheytip, wo'mirge jaqi'nlasti'ri'p, obektivlik halg'a da keltirip, jazba realistlik a'debiyatti'n' ta'jriybeleri menen ushlasti'ri'p woti'ri'p paydalang'an. Ko'rip

wo'tkenimzdey, qa'lem iyesi awi'zsha tu'rde tarqalg'an waqi'ya ha'm is-ha'reket, qi'ymi'l qozg'ali'slar kartinalari'n janlandi'ri'p poeziya tili menen jaqsi' sa'wlelendirgen.

Talan iyesinin' folklorli'q syujetke, an'i'zg'a tiykarlang'an ja'ne bir shi'g'armasi' «U'sh woq» dep ataladi'. Awi'zsha syujet boyi'nsha tog'ayda wo'mir su'rip ati'rg'an bir keklik qusti'n' palapani'n jawi'z ti'rnag'i'nan aman ali'p qaladi'. «Sol waqta ses keldi tog'ay ishinen...»:

«Adam uli' qanday jaqsi' balasan'
Si'yli'qqa sen yendi u'sh woq alasan'.
«Atti'm!» shi'qpaytug'i'n jawi'n' joq,
Ko'zi qatti' ko'zma'mbet sen bolsasn'...

Tiri jang'a aytpa sen bul si'rdi' biraq,
Dus kelgenge atpa woqti' zayalap.
Yeger ayti'p qoysan' buni' adamg'a,
«Atti'm»! degen wog'i'n' ati'lmas wonda!» (2-tom, 57-bet).

Degen menen, bala g'aybana sazadan yeskertilgen bul si'rdi' duri's saqlay almaydi'. Sawg'ag'a berilgen u'sh wog'i'n' alsa da, woni' wori'nsi'z jerlerge: wo'z-ara uri'si'p qalg'an qon'si' balani' ati'wg'a, yekinshi wog'i'n' bolsa, bir qi'zg'a ashi'q bolg'an baqtalasi'n joq yetiwge jumsap qoyadi'. Yendi woni'n' awi'sqan jalg'i'z wog'i' g'ana qalg'an yedi. Son'i'nan bolg'an ha'diyseni shayi'r to'mendegishe beredi:

Qati'ng'a si'r aytpas yerkek kemde-kem,
Sharap ishken waqta maqtani'p da'ken'.
Si'ri'n ayti'p qoydi'. Qalg'an bir wog'i',
Atqan menen yendi ko'shpeydi yeken (Sonda...).

A'l'bette, bul syujetli qosi'qti' ha'r kim ha'r qi'yli' tu'sine beriwi mu'mkin. Degen menen bizin' woyi'mi'z boyi'nsha, do'retpeinin' basli' bahali'li'g'i' menen yen' basli' ideyasi' sabi'r taqatli', shi'damli' boli'wg'a, ha'r bir isti worni' menen isletiwge shaqi'ri'w bolsa kerek dep woylaymi'z. Mu'mkin woni' birazlar

ji'ni'si'y, seksualli'q jaqtan astarli' ma'niste de tu'siniwi-ha'r kimnin' wo'zine say maqsetke muwapi'q keletug'i'n jag'daylari' da bolatug'i'n shi'g'ar. Qi'sqasi' shayi'rbul wori'nda da folklorli'q da'stu'rdegi syujetti wori'nli' islete alg'an.

So'z sheberinin' «Ma'n'gilik» atli' qi'sqa syujettegi do'retpesinde de usi'g'an uqsas qubi'li's ha'm usi'g'an jaqi'n ideyal-estetikali'q si'patti' an'g'arami'z. Qosi'qti'n' syujetinde bir topar jigitler qon'si' awi'ldag'i' toyg'a barati'ri'p, solardi'n' arasi'ndag'i' kelte pa'mley beriwi mazarstanni'n' qaptali'nan wo'tip barati'ri'p qayti's boli'p ketken marhum dosti'si'ni'n' qa'birine kelip:

Marhum jatqan dosti'n toyg'a shaqi'rdi',
«Ju'rsa'n'a', jora!»-dep woynap baqi'rdi'.
Bir waqlari' za'n'gi qag'i'si'p wog'an,
Bir atli' kelip, qosi'ldi' qaptaldan

(3-tom, 91-bet).

...Toy qi'zdi' ha'mme ma's. Tek te bir jigit,
U'nsiz bir nasharg'a ko'zlerin tigip,
I'qti'yari' ketkendey-aq ko'zinen,
Woti'rdi' wol qani' qashi'p ju'zinen...

Solay yetip, marhum jigit te gezeginde mazarstang'a kelip sol jerde qalar wag'i'nda tiri dosti'si'na qarata: «Toyg'a mira't yettin', raxmet, jora! Bir aqsham bizde de bolsan' miyman», deydi. Dosti' da buni'n' mira'tin jerde qaldi'rmaydi'. Wol jerge barsa: «Hasi'l gilem to'sep, tilla' sarayg'a, Gu'ller qoyg'an diywallari' shar ayna», «Jilwa taslap woynar ari'w sa'nemler. Bir dilbar naz benen qa'demin basi'p, G'aybana miymang'a bolg'anday ashi'q, qi'yi'li'p qarap...jigitke ishkizdi bir kesa sharap»...

Mine, usi' waqi'yalardan keyin awi'li'na qayti'p barsa, buni' hesh kim tani'maydi', hayali'ni'n' ati'n ayti'p baqi'rsa da hesh qanday juwap ses joq. Sebebi, bul wo'z dosti' menen qosi'li'p go'rge ko'milgen, yag'ni'y wolgen yedi. Wol wo'lgennen son' zamanlar wozgergen, adamlar jan'arg'an, woni'n' zamanaslari'nan hesh kim qalmag'an. Tek g'ana ko'ktegi quyash a'lemge nurlari'n jarqi'rati'p ma'n'gilik wo'zgermey qalg'an.

«Bul sheksiz a'lemde nur menen shug'lap,
Tek qu'diretli quyash shi'g'ar shashi'rap»...

Bulardan kelip shi'g'atug'i'n juwmaq bizin'she sonnan ibarat, bizlerdin' hesh birimiz wo'lini qorlap yamasa woni' yermek yetpewimiz kerek. Wo'liw tuwi'li'w ta'kiletli ta'biyg'i'y qubi'li's. Barli'q insan balasi' bul du'nyani' ta'rk yetedi, al ta'biyat g'ana ma'n'gi qaladi'. Ha'r bir insan perzenti wori'nli' so'ylep, wori'nli' ha'reket islese g'ana woni'n' minez-qulk penen is-ha'rektleri ma'n'gilik qali'p, wolar yekinshi wo'mir keshiriwi mu'mkin. Ha'r kim wo'z a'wladi', wo'z ten'i tusi'nda g'ana jasamag'a kerek. Basqa a'wladlar seni mensinbeydi de ha'm tani'g'i'si' da kelmewi zan'li' na'rse. Marhum dosti'n wori'nsi'z ha'zillesip toyg'a shaqi'rg'an jigittin' ta'g'diri usi'ni' ko'rsetedi. Bizin'she, folklorli'q awi'zeki syujetten paydalana woti'ri'p jazg'an shi'g'armasi'nda shayi'r, mine, usi'nday ideyani' keltirip shi'g'aradi'.

Shayi'rdi'n' folklorli'q syujetke tiykarlani'p do'retken shi'g'armalari'ni'n' ishinde yen' birp ta'sirli ha'm tabi'sli' shi'qqan shi'g'armalari'ni'n' biri-bul «Wo'mirbek laqqi'» degen a'psanasi' boli'p yesaplanadi'. A'llette, a'zelden Wo'mibektin' ju'rgen jeri woyi'n ku'lki, bayram yekenligi bizge ma'lim. Syujetlik qosi'qta da usi' na'rse ayti'la kelip, shayi'r awi'zsha syujet tiykari'nda woni' kem-kem yesi yenip, jigitlikti basi'nan keshirip, «qayqi'li'q» da'wrandi' su'rip ju'rgenin jazadi':

...Jigit boldi' so'ytip bizin' Wo'meken',
Qolti'g'i'nda qayqi'li'qti'n' qanati',
U'yge tu'ser paydas sa'l kem yeken.

Sonda wog'an ata-anasi' so'yleydi:
«Sen ju'wermek qayqi'li'qti' qoy!-deydi
Payda quwar baskalardi'n' ballari',
Al sen ma'zi sobi'rayg'an boy»-dedi

(«Bu'lbil uyasi'» 76-bet).

Ata-anasi'ni'n' bul so'zlerin yesitken Womirbek bazarg'a bari'p ishek qari'n sati'p ali'p u'yine, ata-anasi'na payda tu'sirmekshi boladi'. biraq, qi'rsi'qti'n' ati' da, isi de barli'q waqi'tta qi'rsi'g'i'nan kelmey me?! Wo'mirbek bul sapari' da qi'rsi'g'adi'. A'debiy qaharmanni'n', yag'ni'y Wo'mirbek laqqi'ni'n' usi'nday minez-qulq belgilerin da'lme-da'l ha'm ta'sirli sa'wlelendiriwde shayi'r syujet rawajlani'wi'ni'n' yendigi wori'nlari'nda dialog usi'llari'n uti'mli' paydalani'p mi'naday deydi:

Sati'p aldi' bir qap ishek qari'ndi',
Paydasi'na satpaq boli'p yep penen,
Ga' maqtadi', ga' «Ali'n'!»-dep jali'ndi'.

Al, alayi'q, neden bala qari'ni'n'?
Qaptan,-dedi qazi'p so'zdin qari'mi'n.
Qari'ni'n'di' nege beresen'?-dese,
Pulg'a-dedi, berer jeri ba'rinin'.

Qari'ni'n' taz ma?-dep sorag'anlarg'a
Dedi: -Basi'n' bas pa, yaki shalg'am ba?
Bunsha aqmaq bolg'ani'n' ne, yashulli',
Qari'n bolama wol taza bolg'anda...

Haqi'yqati'nda da, usi'nday so'ylesken adamni'n' sawdasi' ju'rip, ishek qarni' wo'te me? Wol pulg'a wo'tkere almag'an ishek qari'ndi' arkalap u'yine qayti'p, ata-anasi'ni'n' aldi'na keledi. So'ytip, wol «Bu'gin wo'zimdi tani'tti'm aw talayg'a» dep maqtani'p «paydag'a» qalg'an bir qap ishek qari'ndi' arkali'p kiyati'ri'p, ayag'i' tayi'p ketip ishek-qari'nni'n' asti'nda jati'ri'p «Wo'la' paydani'n asti'nda, Wo'mirbek»-deпти wo'zinshe gu'birlenip.

Mine, bul awzeki tarqalg'an folklorli'q syujet arqali' da shayi'r xali'q danali'g'i'ni'n' u'lgisin bizin' ko'z aldi'mi'zg'a poeziya tili menen ja'ne bir ma'rtebe «tiriltip» beredi. Bunda anekdot-an'i'zg'a negizlengen qi'sqa syujetti ta'sirli ha'm naqma-naq yetip qosi'q joli' menen bere alg'an. Wol poeziyada

qaharman minez-quli'qi' belgilerin ashi'wda joqari'dag'i' si'yaqli' dialog usi'li'n wori'nli' ha'm sheber isletken. Solar sebepli de, shayi'r do'retpelerindegi waqi'yalar ku'ndelikli turmi's faktlerine, real wo'mirge, obektivlikke jaqi'nli'g'i' arqali' jazba a'debiyatti'n' da'stu'rleri menen de teren' sin'isip ketken.

Shayi'rdi'n' xali'q awzi'nda ju'rgen ra'wiyat tiykari'nda do'retken «Ana ju'regi» dep atalg'an qosi'g'i'nda bir jigit suliw qi'zg'a ashi'k boli'p, qi'z wog'an turmi'sqa shi'qpasa bosag'asi'nda wo'liwge de takyar yekenin aytadi'. Jigittin' alan'g'asarli'g'i'n bilgen ma'kkar qi'z woni' si'nap ko'riw maqsetinde «yeger meni shi'n ma'nisinde jaqsi' ko'rsen', mag'an wo'z anan'ni'n' ju'regin ali'p kel», -degen sha'rt qoyadi':

Aytti': «Wonda bir sha'rtim bar-tilegim

Ani'q meni su'ygen bolsan' i'raslap,

A'kelip ber wo'z anan'ni'n' ju'regin»...

(2-tom, 93-bet).

Ba'lkim, bul jerde qi'z mag'an u'yleniw ushi'n anan'ni'n' kelisimin ali'p kel, degen mag'anada aytqan boli'wi' itimal. Biraq, pa'msiz ha'm woysi'z Tawnazar jigit wo'z anasi'n wo'ltirip, ju'regin suwi'ri'p ali'p barati'rg'anda bosag'adan su'rnigip ji'g'i'li'pti'. Buni' shayi'r shi'g'armada bi'laysha beredi:

Ji'g'i'ldi' su'rnigip wol bosag'ada,

Ju'rek tu'sti uwi'si'nan uli'ni'n'.

Jerde jatqan ju'rek aytti': «Abayla,

Awi'rmadi' ma hesh jerin', quli'ni'm!» (Sonda).

Mine, bunda ayri'qsha u'lken ma'ni, salmaqli' gumanistlik ideya ja'mlengen. Qazaq xali'q arasi'nda ha'zirgi waqi'tlari' da nama menen dombi'rani'n' ja'rdeminde ta'sirli atqari'li'r ju'rgen bul ra'wiyat an'gime shayi'rdi'n' wo'timli ideyadag'i' poeziyali'q do'retpesinin' folklorli'q negizin qurag'an.

II.2 Shayi'r lirikasi'nda naqi'l-maqallardi' qollani'wdin'wo'zgesheligi

I.Yusupovti'n' bir qatar lirikali'q do'retpelerinde naqi'l-maqallar folklorli'q da'stu'rlerdi paydalani'p, do'retiwshilik bag'i'tta isletiwdin' ayri'qsha usi'llari'ni'n' biri si'pati'nda qollani'ladi'.

Milliy folklorli'q da'stu'rlerdin' birden bir si'patli' belgisi retinde shayi'r wo'z shi'g'armalari'nda naqi'l-maqallardi' ju'da' wo'nimli ha'm jedel isletkeni woni' u'lken-u'lken poetikali'q tabi'slarg'a jetisiwge sbepshi bolg'an. Wol naqi'l-maqallardi' qollani'w arqali' woy-pikirdin ja'ne de teren'ligi menen pikirlerdegi juwmaqlawshi' wori'nlarda wo'z roetikali'q woy-pikirlerin xalq danali'g'i'ni'n' u'lgileri bolg'an naqi'l maqallar menen tasti'yi'qlap baradi'. Mi'sali':

Tu'lkiler quwladi' tazi'lardi',
Qa'pelimde aq su'yek bola qali'p,
Sirkesi suw ko'termey sazi'raydi',
«Bo'lingendi bo'ri jer» degen so'zdin'
Ma'nisi jurt yadi'nda ma'zi qaldi'.

(1-tom, 109-bet).

«Raxmet, jan joldasi'm, jiyren qasqa
Maqtawli' ko'ligim joq senen basqa
«Ju'rgen da'rya» desedi shuw ja'niwar
Al bawli'qti' su'ymes bul zaman hasla!...»

(Sonda, 110-bet).

Bularda shayi'r birinshi mi'salda turmi'stag'i' maqalda ko'rsetilgen qarsi' ha'reketti an'latsa, al yekinshisinde naqi'lg'a sa'ykes is-ha'reket yetiw kerekligin ko'rsetedi.

Al, shayi'r qayta quri'wdi'n' baslang'an ji'llari'ndag'i' basshi'li'qqa kelgen adamlar a'debiy qaharmanlar-zamanlaslar haqqi'nda ayta kelip, wolardi' mi'naday yetip ta'riyplep, wo'z pikirlerin naqi'l-maqallar menen tasti'yi'qlap bergen:

Ba'ri so'z beriwge sheber desedi,
Wa'desine u'n anqan' keber desedi,

Jurt aylani'p tek ti'n'lawshi' qulaqqa
Wo'zi so'ylep, wo'zi ti'nar desedi.

...Buni'n' qaysi'si'-duri's, qaysi'si'-jalg'an,
Ayti'w qi'yi'n bizge jobalap aldan.
Biraq, «sho'ptin' basi' samal bolmasa
Qi'ymi'ldamas», -degen naqi'l so'z qalغان. (2-tom, 29-bet).

Haqi'yqati'nda da, sol ji'llari' usi'nday moralli'q psixologiyali'q klimat
hu'kim su'rgenligi i'ras. Sol waqi'tta xali'q arasi'nda «sho'ptin' basi' samal
bolmasa qi'ymi'ldamaydi'» degen si'yaqli' ko'plegen narazi'li'q so'zler wori'nli'
wori'nsi'z tu'rde samalday gu'wlep yesip turadi'.

Sonli'qtan da, tap usi' ji'llari' jazi'lg'an shayi'rdi'n' qayta quri'w
ruwxi'nda do'retken qatarlari'nda da pikirlerdi teren'lestiriw ushi'n ali'g'an
mi'naday maqalg'a di'qqat awdarayi'q:

Ya sen aytasan' ba: «Sawmi'san' wo'zi?...
«Ana jer», -dep qosi'q jazg'an bolasan',
Ne boli'p atqani'n ko'rmey me ko'zin'?!
Naqi'l bar: «ne yeksen' soni' worasan'»...
Ati'zi'n'da qi'sta woynap si'rg'anaq,
Aylanba qashi'lap suwdi' urasan',
Bir ji'lli'q tabi'sqa ba'rin burmalap
Izey suwg'a quwani'p qol juwasan'»

(2-tom, 38-39-betler).

Ja'ne de mi'sallar eltirse:

Xali'q qi'yamet naqi'l so'zler do'reter:
Bir jigit tusi'nan betterme-beter
Sallani'si'p ju'rgen du'rkin qi'z yeter
Yesintukidegi sa'rwi-tallarday

(2-tom, 56-bet).

Mine, bul qatarlarda xali'q danali'g'i' bolg'an naqi'l-maqallardi' shayi'r tek g'ana sol turi'si'nda ko'shirip qoymastan, al wolardi' rawajlandi'ri'p, wo'zinshe jetilistirip te paydalang'ani' seziledi.

Talant iyesinin' «Xali'q so'zleri» dep atalg'an qosi'g'i'ni'n' da pu'tkil ruwx'i'yli'q ku'shi menen barli'q ideyali'q-estetikali'q qa'siyetleri milliy folklorli'q da'stu'rlerimiz benen aji'ralmas baylani'sqa iye. Qaran'i'z:

Xalqi'mdi' dana desem bolar,
Naqi'l yetken bile-bile.
So'yley-so'yley sheshen bolar,
Ko'sem bolar ko're-ko're.

Naqi'l ko'ptin' mu'lki bolar,
Adam sumi' tu'lki bolar,
Iyt juldi'zg'a ku'lki bolar,
Ayg'a qaray u're-u're.

Mine, bunda da anaforali'q qatarlar menen birge milliy da'stu'rlerimizdegi belgili redifler de a'hmiyetli wori'n tuti'p, wolardi'n' barli'g'i' xali'q danali'g'i'n poetikali'q tu'rde wog'ada ta'sirli su'wretlegen. Soni'n' menen irge, qosi'qtag'i' danali'q filosofiyali'q pikirlerdi beriwdegi du'nya ha'm turmi's qubi'li'slari'n bir-biri menen ti'g'i'z baylani'sti'ri'p, sali'sti'ri'p qarawshi'li'q qa'siyetler de folklorli'q da'stu'rlerge uqsas tu'rde ali'ni'p, buoar wo'mir qubi'li'slari'n ken' ha'm tutas hali'nda da ali'p, tu'sinip pikirlewge mu'mkinshilik beredi. Wol mi'naday qatarlarda ani'g'i'raq belgili boli'p tur:

Shayi'rli'q yetse nadanlar,
Ba'lege qalar adamlar.
Aqmaq aytar aqi'l ti'n'lar,
Zeyni mnene ile-ile.

Menmenlikke basti' shatpan',
Shi'mshi'q wo'z tasi'na batpan.

Yeshek wozsam deydi attan,

Jelmayaday keke-keke («Bu'lbil uyasi'», 9-bet).

Haqi'yqati'nda da, bunday sali'sti'ri'wlar wo'mir qubi'li'slari'n wo'z-ara baylani'sta ali'p tu'siniwge ha'm duri's pikirler ju'rgizip bahalawg'a ali'p keledi, wolar do'retpenin' ta'sirliligin, woy teren'ligin artti'ri'p baradi'.

Uli'wma alg'anda bulardi'n' barli'g'i' folklorli'q miyraslardi'n' derlik barli'q janrli'q tu'rleri de shayi'rdi'n' poetikali'q yoshi' menen ruwxı'y du'nyasi'ni'n', du'nyani' ko'rkemlik penen tani'p sa'wlelendiriwini' haqi'yqi'y ag'ar bulaq ko'zi boldi' desek arzi'ydi'. Qa'lem iyesi folklorli'q da'stu'rlerdin' ha'r qi'yli' usi'llari' menen basli' principi'lerin mudami' jazba realistlik a'debiyat da'stu'rleri ha'm zamanago'y wo'mir shi'nli'g'i' menen suwgari'p, wolardi' bayi'ti'p ha'm wo'zinshe talant sha'shmeleri menen suwgari'p wo'zlestirip, rawajlandi'ri'p jetilistirip paydalanadi'. Na'tiyjede, bular shayi'r do'retpelerinin' shi'n ma'nisindegi xali'qli'g'i'n, milliylik si'patlari'n, wolardi'n' uli'wma a'piwayi' woqi'wshi'lardi'n' da du'nyatani'mi' menen estetikali'q talg'ami'na ju'da' sa'ykes kelgen qoni'mli'li'g'i'n payda yetip woti'rdi'. Sol sebepli de, a'jayi'p talantti'n' barli'q do'retpeli xali'q su'yi'wshiligine miyasar bolmaqta.

Juwmaq

Shayi'r I.Yusupovti'n' do'retpelerinde folklorli'q da'stu'rlerdi wo'zlestiriw usi'llari' ha'm jollari', woni'n' bir neshe ayqi'n ko'rinishleri mi'n' san tu'rli boli'p keledi. Uli'wma, bir tutas aytqanda, shayi'rdi'n' folklordi' qollanbay, wonnan naq tu'rde paydalanbay, folklori'mi'zdi'n' ruwxı'nan ta'sirlenbey do'retilgen lirikali'q do'retpeleri ju'da' kem ushi'rasadi' desek te qa'telespeymiz. Buni' wo'zinin' ko'p lirikali'q shi'g'armalari'nda awi'z a'debiyati'ni'n' do'retpelerinin' atlari'n jiyi-jiyi atap woti'ri'wlari', folklorli'q qaharmanlardi' da tez-tez tilge ali'p, woni'n' u'lgı qa'siyetlerine wo'zinin' lirik qaharmanlari'n yamasa tag'i' basqalardi' da sali'sti'ri'w retinde ko'setip bari'wi', folklorli'q terminlerdi de tez-tez isletiwı h.t basqalar so'z sheberinin' milliy folklori'mi'zdi'n' ruwxı' menen ta'biyg'i'y tu'rde ana su'ti menen qari'si'p sin'gen qa'siyetlerinen hesh qashan aji'rati'p bolmaytug'i'ni'n an'latadi'.

I.Yusupov folklorli'q da'stu'rlerden wo'z poeziyasi'nda, atap aytqanda, lirikali'q shi'g'armalari' ha'm poemalari'nda nelerden paydalandi', awi'zeki xali'q do'retiwshilikтин' qanday unamli' qa'siyetlerin isletip paydalandi' degen sorawlar kelip shi'g'adi'. Bizin'she, sorawlarg'a yen' aldi' menen shayi'r wo'z do'retpelerinde awi'zeki so'z wo'nerindegi a'piwayi'li'q penen jaydari'li'qti', wondag'i' woni'n' pikirlewlernidegi, du'nyani' ko'rkemlik penen tani'wi'ni'dag'i' Q.Ayi'mebtov ko'rsetken «Xali'q danali'g'i'n», yag'ni'y, woy-pikirler teren'ligin, ideyali'q bayli'q penen woni'n' aniqli'g'i'n, sarrasli'g'i'n, romantikali'q ko'terin'kilikti, woy-pikir ju'rgiziwdedi shari'qlag'an qi'yaldi'n' biyikligi menen bayli'g'i'n, lirizmdi ha'm teren' psixologizmdi, pikir-ideyalardi' obrazli' tu'rde jetkeriwdegi astarli'q, simvolika-metaforali'q, ti'msali'yli'q, allegoriyali'q si'patlardi', qosi'q quri'li'si'ndag'i' wori'nli' jerlerde terme-tolg'awli'q formalardi', wolardag'i' danali'q filosofiyali'q, wolardi' qorshag'an wortali'q penen sali'sti'rmali' tu'rde beriwdi, wori'nli' tu'rdegi ha'm sulı'w, wog'ada ta'sirli shi'g'atug'i'n giperbolizmlerdi, naqi'l-maqallardi' na'tiyjeli tu'rde paydalani'wdi', an'i'z-a'n'gimeler menen ra'wiyat so'zlerdi de isletiwdi h.t.basqalardi' aladi'. Qullasi', biz I.Yusupov lirikalari'ni'n' ko'pshiliginde wolardi'n' ana folklori'mi'z

benen qanday da bir ta'replerinen yaki qosi'q quri'li'si'nan, yamasa mazmun bayli'g'i' menen wog'an formani'n' sa'ykeligi jag'i'nan, yaki i'rg'ag'i' ruwx'i'y jaqi'nli'q, ruwx'i'y u'nleslikti sezemiz.

I.Yusupov lirikasi'nda folklorli'q miyraslari'mi'zdi' bu'gingi da'wirge say qayta tiriltip poetikali'q jaqtan qayta islep paydalani'wdi'n' yen' birinshi gezekte ruwx'i'yl'i'q, milliy koloritlik ha'm milliy du'nyatani'mli'q, estetikali'q ta'replerine, yekinshiden, forma ha'm mazmunli'q birliklerdi: shayi'r do'retpelerinde shari'qlag'an ushqir' qiyaldi'n' bayli'g'i' arkali' kelip shi'qqan wori'nli' romantizmdi, sol arkali' payda bolg'an lirizmnin' de ku'shli yekenligin, wolardi'n' xali'q qosi'qlari'ndag'i' mun'-sherlerge, joqari' ko'terin'kilikke, ruwx'i'y quwnaqli'qqa da bari'p ushlasatug'i'nli'g'i'n atap wo'tiwimiz kerek. Sonday-aq, u'shinshiden, woylardi' beriwdegi teren'likke qosi' ideyalardi' sa'wlelendiriwdegi tu'sinikli ha'm jaydari'li'q, naqma-naq ani'qli'qti'n' basi'mli'g'i'n, to'rtinshiden, simbolika-meaforal'i'q ti'msali'y obrazlardi' jarati'wdag'i' obrazlardi'n' astarli'li'g'i' menen teren'ligi, besinshiden, shayi'r shi'g'armalari' menen folklorli'q da'stu'rler arasi'ndag'i' qosi'q quri'li'si', i'rg'ak, motivlerdin' uqsas ha'm jaqi'nli'g'i'n belgilep wotemiz. Bulardi'n' barli'g'i' so'z sheberlerinin' do'retpelerinin' ta'biyg'i'y jarati'li'si'nan, woni'n' do'retiwshisinin', haqi'yqi'y talanti'nan, wog'an ana su'ti menen yenisip, qari'si'p ketken milliy estetikali'q talg'am ha'm du'nyatani'mi'ni'n' negizlerinde tuwi'lg'an dep yesaplawg'a tuwra keledi. SHayi'r gu'lla'n shi'g'armalari'nda folklorli'q-ko'rkemlik da'sturlerdi zamango'y jazba realistlik a'debiy ta'jriybeler menen ti'g'i'z baylani'sti'ri'p, aji'ralmas tu'rde sintezlep isletti ha'm bul sintezdi de ha'zirgi zaman wo'mir shi'nli'g'i'n, woni'n' janli' faktler menen bayi'ti'p bard'i'. Wolardi'n' barli'g'i'n a'jayi'p so'z sheberi do'retpelirin ayri'qsha poetikali'q tabi'slarg'a qaray jeteledi.

Uli'wma alg'anda bulardi'n' barli'g'i' folklorli'q miyraslardi'n' derlik barli'q janrli'q tu'rleri de shayi'rdi'n' poetikali'q yoshi' menen ruwx'i'y du'nyasi'ni'n', du'nyani' ko'rkemlik penen tani'p sa'wlelendiriwinin' haqi'yqi'y ag'ar bulaq ko'zi boldi' desek arzi'ydi'. Qa'lem iyesi folklorli'q da'stu'rlerdin'

ha'r qi'yli' usi'llari' menen basli' principi'lerin mudami' jazba realistlik a'debiyat da'stu'rleri ha'm zamanago'y wo'mir shi'nli'g'i' menen suwgari'p, wolardi' bayi'ti'p ha'm wo'zinshe talant sha'shmeleri menen suwgari'p wo'zlestirip, rawajlandi'ri'p jetilistirip paydalanadi'. Na'tiyjede, bular shayi'r do'retpelerinin' shi'n ma'nisindegi xali'qli'g'i'n, milliylik si'patlari'n, wolardi'n' uli'wma a'piwayi' woqi'wshi'lardi'n' da du'nyatani'mi' menen estetikali'q talg'ami'na ju'da' sa'ykes kelgen qoni'mli'li'g'i'n payda yetip woti'rdi'. Sol sebepli de, a'jayi'p talantti'n' barli'q do'retpeli xali'q su'yi'wshiligine miyasar bolmaqta.

Paydalani'lg'an a'debiyatlar

1. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. –Алма-Ата: Мектеп, 1973.
2. Ахметов С. Қарақалпақ совет поэзиясы. –Нөкис: Қарақалпақстан, 1988.
3. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиаттаныу атамаларының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлігі. –Нөкис, Билим, 1994
4. Бекбергенова З. Хәзирги қарақалпақ поэзиясында фольклорлық дәстүрлер. Нөкис, «Илим», 2011.
5. Бар Л.Б., Ильин Н.Д., Монастырская Н.Ф. Анализ художественного произведения. –Ташкент: Ўқитувчи, 1995.
6. Бобоев Т. Адабиётшуносликка кириш. –Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
7. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. –Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
8. Введение в литературоведение. –Москва: Высшая школа, 1979.
9. Генжемуратов Б. Әжинияз лиркасының поэтикасы. Нөкис: Билим, 1997.
10. Досымбетова А. Шаўдырбай Сейитовтың лирикасында көркем форма. канд.дисс. Нөкис, 2008.
11. Ешниязова Э. Төлепберген Мәтмуратовтың лирикасы (Идеялық-тематикалық, жанрлық хәм көркемлик өзіншелikleri): Канд. дисс. – Нөкис, 2001.
12. Есемуратов Г. И.Юсуповтың поэзиясы. Нөкис: Қарақалпақстан, 1976.
13. Есенов Ж. Поэзия жулдызы. Нөкис: Билим, 2004.
14. Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хәм раўажланыў тарийхы. –Нөкис: Билим, 2004.
15. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1986.
16. Карибаева Б. Қазирги қазақ лирикасының поэтикасы. –Алматы: Жазушы, 1988.
17. Квятковский А. Поэтический словарь. –Москва: Советская энциклопедия, 1966.
18. Мамбетова М. И.Юсупов поэзиясының қосық қурылысы. Кан.дис. Нөкис, 1999.
19. Мәмбетниязов Т. Поэзия ҳақында ойлар. Нөкис, 1985.

20. Мақсетов Қ. Қарақалпақ қаҳарманлық дәстанлары поэтикасы. Ташкент, 1965.
21. Мақсетова Ж. И.Юсупов поэзиясында шеберлик мәселеси. Канд.дис. Нөкис, 1983.
22. Мустақиллик даври адабиёти (Адабий-танқидий мақолалар, бадиалар). – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006.
23. Нуржанов П. Дәўир талабы ҳам көркем әдебият (Әдебий сын-мақалалар жыйнағы). –Нөкис: Билим, 1993.
24. Оразымбетов Қ. Хәзирги дәўирдеги қарақалпақ лирикасында көркемлик излениўшилиқ. –Нөкис: Билим, 1992.
25. Оразымбетов Қ. Хәзирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы ҳам типологиясы. –Нөкис: Билим, 2004.
26. Пахратдинов Д. И.Юсупов лирикасында Шығыс классиклери дәстүрлери. Канд.дис. Нөкис, 2001.
27. Тимофеев Л.И. Слово в стихе. –Москва: Советский писатель, 1987.
28. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. –Москва: Аспект-Пресс, 2001.
29. Тўйчиев У. Ўзбек совет поэзиясида бармоқ системаси. –Тошкент, Фан, 1966.
30. Худайбергенов К. Лирика ҳам өмир. –Нөкис: Қарақалпақстан, 1971.
31. Худойбердиев Э. Адабиётшунослиққа кириш. –Тошкент: Иқтисодиёт ва молия, 2007.
32. Ҳамидова А. И.Юсупов творчествосы ҳам Европа әдебияты (Әдебий байланыслар ҳам әдебий тәсирлер мәселеси): Канд. дисс. –Нөкис, 1999.
33. Юсупов И. Таңламалы шығармаларының еки томлығы. Нөкис: Қарақалпақстан, 1992.
34. Юсупов И. Беглигинди бузба сен. Нөкис: Қарақалпақстан, 1997.